

ТАБОР

ВОЄННО-НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

20

слухай, козаче, сурми заграють!

МГ.

Проситься надсилати відомості про все відмінне в життю нашої військової еміграції.

20

ЗМІСТ:

УВАГА!

1. Ч.ч. 1, 2 і 9 вичерпані.
2. Розрахунок підписної плати на стор. 3-й обкладинки.
3. Адреса Редакції: **Warszawa, ul. Czerniakowska 204, m. 25. W. Kuszcz**

„LE CAMP"

(„ТАБОР")

LA REVUE MILITAIRE
UKRAINIENNE

N. 20.

1933

L'ANNÉE EDITION XI.

VARSOVIE

REDACTEUR MARITIME

Lieutenant de vaisseau

S. de Chramtchenko.

„ТАБОР“

ВОЄННО-НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

Ч. 20.

НИНІ ВЧИСЯ ПОБІДЖАТИ,
ЗАВТРА ПЕВНО ПОБІДИШ.

ФРАНКО.

РІК ВИДАННЯ XI. 1933 Р.

РЕДАҐУЄ КОЛЕҐІЯ.

Відповідальний редактор В. КУЩ,

Ґенер. Штабу Ґенер.-Хорунжий.

Zakł. Graf. P. SZWEDE, Warszawa, Warecka 9, Tel. 509-31.

Ю. Н.

Стрілецький полк.

(Кілька уваг про орґанізацію і узброєння).

Орґанізації піхоти присвячувалося якто мало місця на сторінках нашої військової літератури, де багато, порівнюючи, уваґи відведено питанням орґанізації кінноти*). Правда, останні питання дуже важливі, зокрема для нас, бо історія нашої визвольної боротьби ролю кінноти значно висуває, а разом з тим дає чимало прикладів невластивого її використовування, а тому, готуючись взяти уділ в майбутніх подіях на Сході Европи, слід забезпечити себе від повторення помилок та бути готовим до якнайліпшого використання можливостей. Однак піхота, як була, так і буде головним родом війська, на якому лежить найбільший тягар провадження бою, вона буде тою силою, яка вирішує про перемогу та закріплення її наслідків, а тому не можемо не звернути уваги на такий важливий чинник сили піхоти, яким є її орґанізація.

На прикладах минулої боротьби бачимо, що наша піхота перейшла цілий ряд еволюцій, як на щаблях вищих (корпуси, дивізії), так і на щаблях нижчих (полки, стрілецькі курені). Це свідчить про намагання керуючих чинників знайти відповідні орґанізаційні форми, які б забезпечували найліпше використання піхоти в бойових операціях. На жаль, сталий брак належного узброєння, брак людського матеріялу, а в останній період боротьби — брак власної матеріяльної бази, не могли спричинитися до повного переведення в життя наміченої орґанізації і перевірки її доцільности в бойових обставинах. Тепер можемо лише виходити з певних теоретичних заложень, беручи під увагу досвід чужоземних армій і властивості східньо-европейського театру. Подаючи бо свої завваги про орґанізацію стрілецького полку, маємо на думці полк український, діючий на теренах українських.

Свідомо обмежуємось увагами про орґанізацію лише стрілецького полку, не торкаючися вищих щаблів, що повинно бути предметом окремого артикулу, бо на вищих щаблях вже маємо до чинення з іншими родами війська. На цьому ж місці маємо намір обговорити орґанізацію такої специфічно піхотної тактичної одиниці, якою є стрілецький полк.

Приступаючи до обговорення питання про орґанізацію будь якого військового зєднання, мусимо насамперед уявити собі саму істоту поняття орґанізації, здати собі справу з того, чим вона є. Отже, орґанізація є вислідом багатьох вимог, які ми ставимо даному з'єднанню, є ніби результатом кількох ділаючих

*) Див. „Показчик", долучений до ч. 19 „Табору".

з різних напрямків сил, є в своїй істоті—компромісом, конечним і неуникненим.

Бажаючи орґанізувати відповідно яке-будь військове з'єднання, мусимо поставити собі питання: — чого ми хочемо від даного з'єднання, яке завдання на нього покладаємо? Завданням піхоти є знищення живої сили ворога вогнем і маневром. Кладучи натиск на елементи вогню і маневру в рівній мірі, а також і на елемент живої сили ворога, хочемо вказати на те, що саме відрізнює піхоту від інших родів війська.

Артилєрія нищить не лише живу силу ворога, а в рівній мірі його силу матеріяльну (перешкоди, оборонні спорудження, узброєння), і робить це вогнем, маючи, порівнюючи, невелику здібність до тактичного маневрування на полі бою. Коли говоримо про маневр артилєрії, то буде це здебільшого маневр вогневий; всяка бо зміна позиції артилєрією в часі бою є операцією досить скомплікованою, труднощі якої зростають непомірно, коли її виконувати під вогнем ворога.

Кіннота ж, нищучи переважно живу силу ворога (матеріяльну його силу лише на тилах при виконанні специфічно кінних ділань), робить це в більшій мірі за поміччю маневру, ніж силою свого вогню. Правда, кіннота з огляду на посідання великої кількости автоматичної зброї і при відповіднім вишколенні може бути вжита до ділань чисто піхотних, але тільки хвилєво; кіннота з'являється надто дорогим родом війська, а до того кожне більш-менш самодільне специфічно піхотне завдання вимагає скупчення значних сил кінноти (там, де вистарчить двох стрілецьких сотень, треба ужити принаймні спішеного кінного полку).

Гармонійне сполучення маневру з вогнем являється передумовою успішних ділань піхотного з'єднання, але вже в цих елєментах криється суперечність, яка утруднює відповідне розрішення питання про орґанізацію.

Окресливши завдання, зможемо поставити і ті вимоги, яким повинно відповідати піхотне з'єднання (в данному разі стрілецький полк); це буде: а) сила, вистарчаюча до виконання поважного тактичного завдання, б) швидкість пересування, тоб-то рухливість операційна і тактична, в) гнучкість і г) легкість керування полком.

Вимога щодо сили є зрозумілою: стр. полк може отримувати надзвичай багато тактичних завдань в ріжних умовах бойової обстановки. Маємо тут і самий бій (наступовий і оборонний), сторожову охорону, чинності аванґарду і т. д. Кожне з цих завдань вимагає передовсім значної сили, якою б полк розпоряджував, сили як вогневої, так і людської. Чим багатший полк в автоматичну зброю та власну артилєрію, — тим більшу вогневу силу він матиме, а чим більше людей знаходиться в його складі, тим лекше зможе він виконати завдання.

Але, поруч з силою, стр. полк повинен у великій мірі посідати властивість швидкости, як операційної (здібність пересу-

ватися на театрі воєнних ділань), так і тактичної (здібність до швидкого пересування на полі бою). Ця властивість не йде разом з великими людськими масами і тяжким автоматичним узброєнням; навпаки, чим менше людей в полку і чим лекше узброєння цих людей, — тим полк буде рухливіший в кожній ситуації.

Властивість близька до швидкості — гнучкість, яка дає можність, в залежності від зміни ситуації, змінювати призначення частин бойового порядку і напрямки їх ділання, тоб-то та здібність до маневру, яка є найголовнішою властивістю стр. полку. Знову ж, лише малі маси та легкість узброєння забезпечують якнайкраще можливість маневру. До того доходить ще й відповідний поділ на складові частини і конечність мати в складі полку спеціяльні відділи, які б допомагали при виконанні маневру.

Це ж поділ на частини забезпечує і можливість зручного керування полком, яке мусить бути по можливості нескладним— тоб-то, кожний командір повинен мати в своїй підлеглості як найменше відділів. Спеціяльні відділи в складі стр. полку дають можність командірам всіх ступенів в якнайскоршому часі переводити в життя свої рішення, а рівнож достарчають даних, необхідних для прийняття рішення.

Вже побіжний огляд властивостей, які повинен посідати стр. полк, ставить нас перед суперечностями, здавалося би, не до поконання. Особливо, елєменти сили і швидкости, елєменти, можна твердити, найголовніші, стоять один до одного в яскравій суперечності. І справді, полк дуже сильний, заосмотрений у велику кількість автоматичної зброї, маючий великий склад стрільців, буде остільки неповороткий, що всякий маневр, навіть дуже нескладний, буде вимагати довшого часу, що унеможливлює його успіх. З другого ж боку, полк малий числом, позбавлений важкої зброї, не буде в стані обійтися без помочі інших родів війська навіть при виконанні найлекших завдань. Головна трудність до поконання при орґанізації стр. полку — це погодження цих суперечних вимог, їх сгармонізування. При орґанізації кінних з'єднань швидкість ставимо на першому пляні, приносячи їй в жертву силу, зокрема силу вогневу. Тут не можемо поступити анальоґічно, тоб-то принести швидкість в жертву силі, як це робимо при орґанізації артилєрії, в якій головною властивістю є вогнева сила. Піхотне з'єднання, зокрема стр. полк, не може відмовитися від швидкости, без якої він стане неповороткою, важкою масою, нездібною до виконання самодільного тактичного завдання.

Можемо навести тут порівнання з механіки, закони якої і на війні мають свою силу. Кожна чинність в механіці зводиться до формули $\frac{mv^2}{2}$, де m — маса, а v — швидкість. В цій

формулі більше значіння, як бачимо, має v, яке знаходиться в другому ступневі, тоді як m лише в першому. Подібно і в бою, швидкість завжди буде мати переважаюче значення; але й маса, якою ми розпоряджуємо, теж повинна мати свій minimum і тоді лише вислід $\frac{mv^2}{2}$ — дає перемогу.

Накреслюючи схему орґанізації стр. полку, не можемо оминути ще одної вимоги, яку ставимо йому, маючи на увазі специфічні властивості театру будучих подій. Суцільного фронту на цьому театрі з певністю не буде, а тому така одиниця, як стр. полк, буде часто відокремлена від сусідів і здана на свої власні сили. До того ж і умови комунікаційні, хоч вони і змінилися в порівнанні з р. 1920, але не на стільки, щоби це могло змінити всі властивості театру; і тепер що здебільшого буде виключений транспорт моторовий, що також робить кожну діючу одиницю більш відокремленою, усамодільненою. Звідси— вимога самовистарчальности, конечність мати в стр. полку все, що дало би змогу провадити акцію, не оглядаючися на скору допомогу інших родів війська та спеціяльних відділів.

Всі вище представлені вимоги треба скоординувати в той спосіб, щоб не було переросту одної за рахунок другої, щоби не розвинулася занадто одна властивість одночасно з заником другої. Виходячи з цих теоретичних розважань, спробуємо накреслити конкретну схему орґанізації стр. полку.

Основною коміркою в стр. полку буде те, що у французів зветься „бойовою ґрупою", у поляків „дружиною", у нас, згідно з давніми статутами, приймемо назву „рій". Ця найменша бойова комірка, як вже довів досвід Великої війни, а підтвердили бої 1919-20 р.р., має своїм ядром ручний кулемет, навколо якого ґрупуються стрільці. В рою маємо вже елемент вогню (кулемет) і елемент маневру (стрільці). Щодо кількості людей в рою, то не видається нам властивим наслідувати, напр., французьку орґанізацію, де рій (ґрупа) має 12 чол., — з них 5 кулеметчиків і 5 стрільців. Умови майбутньої війни, в якій нам прийдеться взяти уділ, виключають, на нашу думку, такий розріст елементу вогня, бо при такому співвідношенні елементів стрільці будуть почувати себе лише охороною при кулеметі, в наслідок чого зменшиться вага елементу людського, який зрештою вирішує долю операції.

Ми, українці, в одвічній боротьбі між елементами духа і матерії, повинні стати по стороні першого, а у військовій справі плекати ідею маневру. Отже, рій в стр. полку повинен складатись, примірóм, з 21 чол. з них: 15 стрільців, 4 кулеметчики і 2 підстаршини. На узброєнні рою були б, крім 1 ручного кулемета і рушниць: ручні ґранати, які мусять бути зброєю кожного стрільця, баґнети, моральне значення яких при атаці є не до заперечення; 1 ґранатна рушниця, яка на ближніх дистанціях є до-

брою зброєю, особливо при теперішніх удосконаленнях. Рушнично—ґранатчиків к-р чоти міг би в перших фазах бою затримувати при собі, щоби вжити в найважливіших пунктах свого відтинку.

Три такі рої складали б чоту, яка налічувала би 64 чол. (7 підстаршин, 45 стрільців і 12 кулеметчиків) при трьох ручних кулеметах і на чолі якої стояв би старшина.

Переходячи до орґанізації сотні, мусимо висловити думку щодо посідання нею власних станкових (так зв. важких) кулеметів. Правда, реґуляміни переважаючої частини чужоземних армій передбачають лише кулеметні сотні в складі куріня, але і досвід минулої війни і причини психольоґічного характеру побуджують нас висловитися за необхідністю мати в кожній сотні власні станкові кулемети, орґанічно до сотні приналежні. В часі війни 1919 — 20 р.р. ці кулемети при сотнях властиво існували, і не тільки в нашій армії. Так, ґен. Руммель, в своїй кнізі п. з. „Kawalerja polska w pościgu za Budiennym” стверджує, що в кінній дивізії, якою він командував, майже кожна сотня мала свої кулемети на тачанках, незалежно від кулеметів, які були в розпорядженні к-ра полку. Це цілком зрозуміле з'явище, бо кулемет остільки сильна зброя, що до деякої міри становить про безпеку відділу, а тому відділ той неохоче з ним розлучається. Крім того, стрільці більше зживаються з кулеметчиками і в свою чергу за всякую ціну боронять свій кулемет у скрутний мент. Та й ознайомлення з кулеметом стрільців сотні має чимале значення, бо це полегшує безперебійне ділання автоматичної зброї навіть в разі великих страт в обслузі. Тому то сотня повинна мати, як це вже заведено в деяких чужоземних арміях, свої два станкові кулемети*), які б перевозились на в'юках (цей спосіб перевозки дає можливість допровадити кулемет і скринки з набоями, користуючися місцевістю, якнайближче до лінії стрільців). Однак, к-р куріня міг-би в разі потреби диспонувати цими кулеметами в залежності від обстанови, що з'окрема мало би місце головно при орґанізації оборони. Ком-р сотні в свойому розпорядженні має крім того 5 чол.**) і така сотня, в складі трьох чот стрілецьких і 4-ої кулеметної, налічувала би 212 чол. при 2-х станкових кулеметах і 9 легких і 3 старшин. Більший особовий склад сотні тільки утруднював би керування нею, як це мало місце в був. російській армії, де сотні (без кулеметів) налічували близько 250 чол. стрільців.

Курінь має складатись з 3-х сотень повищого складу і півсотні кулеметної (4 станкові кулемети). Ці кулемети становили би необхідну диспозиційну зброю к-ра куріня, якою він міг би підсилювати той чи інший бойовий відтинок, а також служили б для протилітакової оборони (штурмові літаки знижуються до 50—

*) Кулеметна чота в складі 1 старшини, 3 підстаршин і 12 кулеметчиків.
**) У польському реґуляміні — „poczet“.

100 мтр. для обстрілу ворога кулеметним вогнем і бомбами). Коли б обставини дозволили, тоб-то вже був прийнятий тип якогось протитанкового кулемета, слід одну чоту (2 кулемети) мати узброєною такими кулеметами, що при розвитку панцерної зброї становило б чимале забезпечення від неї. Курінні кулемети мали б перевозитись колесною тягою, що забезпечує швидкість пересування їх на загрожені відтинки.

Подібно, як і ком-р сотні, ком-р куріня також повинен мати 10 чол. стрільців і 1 старшину в свойому розпорядженні яко сталий відділ, а не припадково витягнутий з окремих сотень. Особовий стан куріня—17 старшин і 676 підстаршин та стрільців.

Схема орґанізації на щаблі команди стр. полку виглядає значно складніше, ніж це може бути, напр., в кінному полку. Тут мусимо заосмотрити полк в такі спеціяльні відділи, які забезпечували би йому самовистарчальність в бойовій обстановці і справність керування.

Передовсім самий центр керування стр. полком — штаб — повинен бути забезпечений належно від несподіванок, бо всяка перерва в його чинностях потягне нелад у цілому механізмі акції. Крім старшинського складу (ком-р полку, помішник, ад'ютант, оперативний ад'ютант) повинна бути охорона штабу—окремий сталий відділ силою в два нормальні рої під командою старшини, а до того 2 станкові кулемети (також зі старшиною). Це є безпосередня охорона штабу і засіб зв'язку (посланці), коли інші засоби хвилево нечинні. Така охорона необхідна, бо в умовах будучої війни перебування штабу полку за лінією бою зовсім не ґварантує від ворожого нападу; вже бої 1919—20 р.р. довели, що не раз штаби п-ків мусіли безпосередньо відбивати ворожі напади.

Стр. полк провадить перед своїм фронтом розвідку власними засобами. Треба розв'язати питання, чи засобами розвідки будуть відділи, витягнуті безпосередньо з сотень, чи для цього слід ужити людей відповідно вишколених, маючих певний хист в цій справі. Більше арґументів промовляє за останнім розв'язанням питання, а саме: служба розвідки дуже відповідальна і тяжка і вимагає певного психічного наставлення та фізичних здібностей. При стр. полку має бути піша розвідча чота (нормального складу, але при двох старшинах), ком-р якої є в той же час розвідчим референтом при ком-рові полку.

Лишається спірним питання про існування при стр. полку кінної розвідки. Досвід з часів Великої війни не був, що правда, заохочуючим, бо ці кінні відділи при піхотних полках (до того ще не узброєні шаблями) зробилися дуже швидко засобами зв'язку. Однак, наша визвольна війна доводить, що наявність хоча би невеликого кінного відділу при піхоті віддає часами неоціниму прислугу. Розуміється, наявність кінноти на щаблі команди дивізії, що прийнято у всіх европейських арміях, розв'язує це питання в спосіб позитивний. Стр. полк повинен мати в часі акції такий кінний відділ, який дав би можливість

вислати чи то два невеликі роз'їзди, чи то кілька рухомих охоронних постів.

Приєднання до стр. полку, яко орґанічної частини, артилєрії не напотикає тепер на спротиви (можливо це саме буде колись і з приєднанням до сотень кулеметів). Ходить лише про кількість гармат та їх тип. Щодо останнього, то вдалий вихід знайшли в совітській армії (див. „Табор" ч. 18), бо прийнятий в ній тип гармати є найбільш універсальний і досить легкий. Таких гармат необхідно мати при полку чотирі, а при них відповідну обслугу при двох старшинах. Натомість, відмовлюємося від мінометів та бомбометів, які прийняті на узброєння полку в французькій армії, бо зброя ця є наслідком позиційної війни, а у війні рухомій, маневровій, буде лише тягаром, користь якого не покривала би шкоди, вирядженої перевантаженням полку і зменшенням його рухливости; зрештою війна на східньому фронті в 1919 — 20 р. р. не дала нам прикладів уживання цієї зброї, яко норми. Отже вважаємо за доцільне існування формацій бомбометних та мінометних на вищих щаблях, яко диспозиційної зброї, яку можна би додавати при виконанні певних специфічних завдань.

Роля зв'язку аж надто відома, бо не мало натерпілися учасники визвольної боротьби власне з-за недостачі його засобів. Головною засадою орґанізації зв'язку є його різноманітність; в стр. полку головними засобами з'вязку будуть телєфони та кінні посланці. Розвиток радіо за останні часи, здається, дасть можливість забезпечити полк і легкою радіостанцією для зв'язку з вищим командуванням, але неґативною стороною радіо поки що залишається його загальність, тоб-то можність перехоплювання ворогом, що вимагає уживання шифрів та кодів. Бажано було би мати радіостанцію в кожнім курині, але коштовність цього роду зв'язку, конечність мати висококваліфіковану обслугу і подекуди переобтяження полку, правдоподібно, не дадуть можности осягнути цього ступня досконалости зв'язку.

Склад чоти зв'язку повинен вистарчити для обслуговування всіх куринів та сотень польовими телефонами і забезпечення зв'язку з ними штабу полку, а також для налагодження зв'язку з вищим щаблем командування та з сусідами.

Чота саперів, в складі якої знаходиться і спеціяльний підривний відділ, має виконувати конечні направи доріг та мостів, евентуально їх нищення, а рівнож постачати інструкторів до куринів та сотень в разі провадження оборонних праць на фронті стр. полку.

Правдоподібність уживання бойових газів вимагає наявности певної кількости людей, добре ознайомлених з діланням їх і вишколених в розпізнанні загазованих місць та їх очищенні (дегазації), які творять спеціяльний відділ при штабі полку (хемічний рій).

Бойова сила орґанізованого в подібний спосіб стр. полку

виноситиме приблизно 2350 підстаршин та стрільців і 65 старшин, при 4-х гарматах, 32 станкових і 88 легких кулеметах.

Стрілецький полк вищеподаного складу в залежності від різних обставин (завдання, терен, заосмотрення артилерією, уміцнення ворожої позиції т. і.) може провадити наступ на фронті 2 і більше клм., нормальну оборону на фронті 4 і більше клм., а оборону на широкому фронті — 10 і більше клм.

Довжина похідної кольони стр. полку виносила би до 2 клм. з бойовим обозом.

В орґанізації стр. полку послідовно дотримуємося трьохдільної системи, яка при ускладненні обовязків начальників всіх ступенів найліпше забезпечує керування частинами.

Орґанізації адміністративних відділів (постачання, муніції, харчів, евакуація ранених, очищення і охорона запілля) не торкалися в даному артикулі, бо це залежатиме від чинників, обговорення яких вимагало б окремого артикулу, як рівнож і орґанізація запасових формацій.

Ще кілька слів про причини, які спонукали нас відмовитися від стрілецького куріня, яко окремої адміністративно-бойової одиниці. Річ в тому, що хоча існування таких окремих невеликих частин, як стр. курінь, є часом корисне, але кожен з них вимагає великого адміністративного апарату, якого майже вистарчило би для обслуговування стр. полку, а крім того впрост неможливо зробити стр. курінь остільки ж самовистарчальним, яким буде стр. полк, а від цеї вимоги здавалося нам неможливим відступити.

Повищі уваги про орґанізацію стр. полку не охоплюють цілости цього питання і далекі від досконалости. Проте, найдосконаліша орґанізація лишиться мертвою буквою, якщо оживлювати її не буде дух війська, який надає узброєній масі необхідний порив і здібність до перемоги.

К. БУНЧУК,
Полковник.

Маскування кінноти від авіяції.

I. Вступ. Від початку 1916 року майже всі держави почали зменшувати склад своїх кінних полків і з спішеної кінноти формувати стрілецькі курінї, яких посилали до окопів разом з піхотою. А після війни, в 1918 р., виникла на Заході думка, що кіннота взагалі мало потрібна при сучасному швидкому розвитку техніки, яка може цілком заступити кінноту. Але незалежно від того, чи заступить на Заході техніка кінноту цілком чи частинно, мусимо вважати, що Схід Европи, а тому й Україна ще довший час буде потрібувати численної кінноти, добре підготовленої для виконання своїх 3-х головних завдань: заслони, розвідки й бою.

Цілком зрозуміло, що кіннота завжди буде виконувати свої завдання, користаючися всіма відповідними технічними засобами сучасности, і в майбутній війні для неї найбільшим ворогом буде авіяція. Правда, авіяція не може знищити кінноти, але буде дуже шкодити в її рухах і діланнях, як вдень, так і вночі. Для того кожен кінний командір повинен уміти маскувати свою частину від обсервації літаків.

II. Загальні положення. При обсервації з літака поодинокий кіннотчик виглядає як темна риска. Коні ясної масти на фоні трави відрізнюються виразно від темного тла. Коней темних мастей майже не видно. Кіннота з літака виглядає на марші як поперетята лінія, найбільше зраджує її курява, яку вона підносить під час руху. На ясному тлі (наприклад, на дорогах) зраджують кінноту тіні від коней і людей. Кінь видається обсерваторові з літака як довга риска, яка нагадує своїм виглядом пляшку, а спішені люде виглядають як крапки. Коноводи спішеної кінноти на відкритих місцях видаються обсерваторові довгими рисками ріжних відтінків (залежно від масти коней), зґрупованими у купки. Коні, прив'язані до жолобів, виглядають як два ряди рисок одна проти одної, а між ними лінія. З великої височини конов'язі виглядають як гребінці або зірки.

Маскування кінноти може мати завданням: а) здеформувати або зовсім укрити вигляд коня на фотоґрафії обсерватора; б) укрити кінноту на маршу або принаймні утруднити ворожому обсерваторові усталити склад і силу її; в) укрити кінноту на постою або утруднити ворогові довідатися про силу і склад частин на постою. Кіннота мусить ділати енерґійно та швидко, а тому маскування не повинно перешкоджувати її бойовій праці, не повинно стримувати її темпа, з'окрема коли положення бойове вимагає швидкого і рішучого виконання завдання. В бойових діланнях кінноти часто будуть випадки, коли маскування зовсім не зможемо застосувати, або будемо стосувати дуже мало. Все буде залежати від бойових обставин і від завдання, які рівнож часто будуть вимагати якнайбільшого застосування всяких засобів і способів маскування.

При маскуванні кінноти, так само, як при маскуванні піхоти і артилерії, потрібно пристосовуватися до терену і використовувати атмосферичні умови.

Вночі кінноту зраджує і то найбільше брязкіт зброї, стук кінських копит о тверду землю. При переходах близько ворога вночі треба завжди звертати як найбільшу увагу на заховування повної тиші і спокою.

Коли кіннота машерує в сфері ворожої літакової розвідки і коли положення бойове дозволяє на повільніше посування, потрібно провадити кінноту по боках шосе (тільки не в зімі), ровами і з тієї сторони, де тінь.

Коли кіннота машерує полями і коли є небезпека обсервації ворога з повітря, потрібно пересуватися не в орґанізаційних

шиках, а купками, розсипаними по полю, які обсерваторові будуть здаватися чередою, що пасеться. Кіннотчики в цьому випадку повинні похилитися на шию коня, щоби не зрадити себе характеристичними тінями. Як тільки з'явився на виднокрузі літак, кіннота, так як й інші роди війська, з'їзджає з дороги на бік, ховається в найблищих заростях, поміж будинками або в лісі; часами спішується. При спішуванню треба пам'ятати, щоби люде знаходилися в тіні. Треба також не забувати, що дерева, будинки, проваля і глибокі долини з ясної сторони не криють від обсервації летуна. Місця відкриті кіннота повинна переходити швидко, від одного прикриття до другого, а, знаходячися під доглядом ворога з повітря, такі скоки треба робити в нереґулярних шиках.

* * *

Большевицька кіннота в деяких випадках, а найбільш у зімі, застосовує спеціяльні маски з білого полотна (білі халати), щоби прикривати поодиноких кіннотчиків. При тих масках неможливо розпізнати окремих кіннотчиків, навіть з висоти 500—400 метрів. Для замаскування 6—12 коней большевики стосують спеціяльні плахти, які нагадують шатро, підперте посередині високою жердкою або списами. По боках плахта звішується на шнурах або тонкому дроті, кінці шнурів розходяться від списів до землі. На постоях роблять повітки, що мають дах з білого полотна, одну сторону якого прив'язують до будинку чи клуні, а другу, що приходиться низче, підпирають колками на відповідній високості і прив'язують шнурами до тих колків. Коли ж знаходяться поблизу дерева, то такі плахти або спеціяльні сітки розвішують між деревами, маскуючи таким способом від обсервації ворога в площі поземій.

III. Маскування кінноти на марші. Засади маскування кінноти полягатимуть у тім, щоби:

1) Заховати ціль маршу якнайдовше в таємниці, щоби не виявити своїх завдань, намірів і рішень.

2) Обирати відповідні дороги для маршу, щоби не бути помітним. Найліпше машерувати по місцевостях лісистих, ярами, корчівками, де мало їздять і ходять і поміж різнородними будинками.

3) Машерувати найліпше дорогами польовими і бічними, бо шосе буде завжди під обсервацією ворога.

4) Коли бойові обставини на то дозволяють, то для цілковитого використання місцевости бажано не провадити одною дорогою кольону, більшу за полк кінноти.

5) Впроваджувати ворога в помилки, що до кількости і сили кольон, які машерують, а рівнож уникати статутових відлеглостей в кольоні і поміж сусідними частинами. Коли треба зробити враження, що частини великі, кольони потрібно розтягувати і побільшувати поміж ними відлеглість, а, крім того, потрібно збіль-

шувати куряву. Для зменшення частин треба робити навпаки. Але все це можна стосувати тільки в той час, коли воно не затримує посування частини, а також не відбивається на русі частин, що машерують попереду і стилу.

6) Впроваджувати в помилки ворожого обсерватора, щодо правдивої цілі маршу. Потрібно машерувати з місця постою частин в противному напрямку, а пізніш змінити на правдивий.

7) У невластивім напрямку потрібно висилати сильну розвідку.

8) Стерегтися від заскочення ворожими літаками, для чого командіри кольон мусять обов'язково орґанізовувати сталу протилітакову обсервацію.

9) При маршах у літі кольону помітно на дорозі вже з великої відлеглости у вигляді довгої витягнутої чорної лінії. У літі вдень і на відкритому терені ліпше машерувати по боках дороги, вздовж кущів, дерев, по-під високими засівами по стороні, де падає тінь; на дорогах, де нема дерева, машерувати потрібно так, щоби тінь зливалася з тінню ровів при дорозі. Приспішення маршу для осягнення терену закритого зовсім непотрібно робити, бо таке приспішення є причиною здемаскування частини через побільшену куряву, яку видно навіть з великої відлеглости.

10) Натомість у зімі, коли земля покрита снігом, трудніше побачити кольону, яка машерує по дорозі, а з'окрема, коли дорога добре утерта [1]).

11) Коли машерують кольони (частини) через села, потрібно посуватися вздовж будинків, а головне — де падає тінь.

12) На постоях потрібно затримуватися в місцевостях, які дають прикриття: в ровах, ярах, кущах, високих посівах.

13) Обози повинні посуватися окремо від частин.

14) Штаби повинні машерувати разом з частинами.

15) Потрібно якнайліпше використовувати для маршів стан погоди: дощ, туман, низькі хмари і іней.

16) Потрібно використовувати, коли є можливість, переходи вночі, починаючи їх, як тільки надійде вечір, а закінчуючи перед сходом сонця. Для кінноти найліпше маскування — марш вночі.

IV. Маскування загонів у ворожому запіллю. Успішне виконання завдання таких загонів залежить, головним чином, від заскочення ворога, яке найліпше осягається вмілим маскуванням операції, для чого потрібно:

а) Заховувати цілковиту таємницю приготовань до ділання в запіллю ворога.

б) Обирати такий напрямок маршу, щоби якнайдовше посуватись укрито і не спіткати передчасно ворожих відділів.

в) Обирати такі дороги для маршів, які проходять можливо

---

[1]) Статут большевицький передбачає, що в зімі кіннотчики на конях темної масти їдуть серединою шосе чи дороги, а кіннотчики на конях ясної масти їдуть по боках дороги.

далеко від залюднених місцевостей. Села і містечка потрібно оминати.

г) Машерувати переважно дорогами лісними або місцевостями, які мають багато укрить.

ґ) Уникати посування шосе і великими польовими дорогами.

д) Обраний для маршу напрямок потрібно розвідати під поглядом маскування.

е) Впроваджувати ворога в помилки, удаючи, що фронт залишається і відходиться в запілля, демонструючи загоном в іншому напрямку і поширюючи неправдиві чутки та ін.

є) Відходячи з постою з місцевостей залюднених, потрібно машерувати спочатку в напрямку неправдивім, щоби тим спантеличити місцеву людність, а пізніш, в дальшій дорозі, скерувати марш на властивий напрямок.

ж) Спантеличувати ворога, орґанізовуючи напади на місцевості, досить віддалені від правдивої цілі маршу, коли такого роду операції дозволяються загальним становищем.

з) Ставати на відпочинок в незалюднених місцевостях.

и) Найбільш стосувати марші вночі.

і) Кількість обозів скоротити до мінімум'а.

к) Найсуворіш дотримувати дисципліну маскування як на маршу, так і на постою.

V. Маскування на постоях. Де дозволяють умови, потрібно постої військ укрити по фільварках, хуторах, селах або серед лісів чи гаїв. Потрібно пам'ятати, що незамасковані обози і коні, які будуть стояти по селах на майданах, подвір'ях та дорогах, завжди будуть зраджувати ворожому обсерваторові розташування військ. При розташуванню кінних частин і обозів потрібно уникати нормальних форм.

Місця для водопоїв потрібно обирати, по можливості, закриті від обсервації ворожих літаків і, крім того, під час водопою не збиратися великими групами. Коли обставини на то дозволяють, потрібно ураґулювати чергу частин для користування водопоєм.

Рівнож необхідно обирати відповідні місця для укривання гарматних набоїв, гармат, зброї та упряжі.

Місця для збірок частин належить, по можливості, визначати в місцях, закритих від обсервації літаків. Всяких збірок при кухнях, штабах, кватерах належить уникати.

Вночі уникати розпалювання ватрів, які легко зраджують розташування частин і наражають на напади ворожих літаків. Розпалювати ватри можливо тільки за дозволом командіра.

На кожному постою потрібно негайно орґанізувати обсервацію проти ворожих літаків.

* * *

Все вище сказане відноситься до маскування, чи то одиноких вояків, чи то малих, чи великих зґруповань кінноти. Що,

коли і як потрібно буде застосовувати, залежить завжди від положення бойового, а також від характеру завдання, отриманого частиною. Але разом з тим вояки мусять знати, що бувають моменти, коли стає необхідним виявити, за помічю умовних знаків, свою присутність своєму літакові на його жадання.

24.X.1933 р.

ЮРІЙ НАУМЕНКО.

Армії без вождів.

(Кампанія франко-німецька — серпень-вересень 1914 р.*)

VII.

Після дотихчасових поразок Жоффр має намір змінити плян операцій (схема 2). Вирішує він („Інструкція“ з 25.VIII ч. 2) перейти правим крилом до оборони (для чого розвязує армії Льотаринську і Ельзаську), передбачаючи створення в районі Ам'єна нової армії (6, під командою ґен. Монури). В тім часі цілий фронт від Вердена на захід має стримувати німців, щоби з лінії Верден—Реймс—С. Ґобен—р. Сомма перейти в наступ арміями 6, англійською, 5 і 4. Однак тут маємо виразне нелічення з „réalité des choses“. Коли „Інструкція“ про вищезгаданий маневр була підписана, тоб-то 25.VIII, німці знаходились вже цілим своїм фронтом на терені Франції не далі, як 50 клм. від визначеної в „Інструкції“ лінії, а на протязі наступних днів нестримано йдуть вперед. 26.VIII б'ють вони анґлійців під Като і французів (ґрупа ґен. д'Амада)—під Камбре. На дорозі німців залишається самітньо висунена 5 армія Лянрезака, бо 4 армія звертає в цей час ліве свое крило на схід, орґанізуючи наступ проти німців, які перейшли на лівий беріг Мози під Седаном.

Бачучи неуспіх своїх намірів, Жоффр 27.VIII заряджує забігти дорогу німцям на р. Соммі нижче Перонн. Для цього він хоче вжити кінний к-с ґен. Сорде і дві резервові дивізії, призначені для 6 армії (ці дивізії в мент підписання „Інструкції“ ч. 2 їхали потягами до Аррасса до ґрупи д'Амада). 5 армія, відійшовши до Вервен, має протягнути ліве своє крило до С. Кентен, загороджуючи прохід між р. Соммою та р. Уазою. І знову імпровізація оказалася нереальною... Того ж 27.VIII німці займають Перонн, 28-го розбивають вщент під Комбль і Меніль дві згадані дивізії, які машерували з району Боном—Бретинкур на Перонн, а на відтинку Перонн-Аті — рештки к-су Сорде. 29.VIII німці вже знаходяться в самому районі концентрації 6 армії. Таким чином, ґен. Монури мав половину своїх військ побитою, поки встиг їх побачити.

*) Див. „Табор“, ч. 19.

VIII.

Наближався однак день, який мав вирішити долю битви, а з нею і долю війни. Цим днем було — 30.VIII, коли німці прийняли рішення, яке затяжило фатально на дальших операціях.

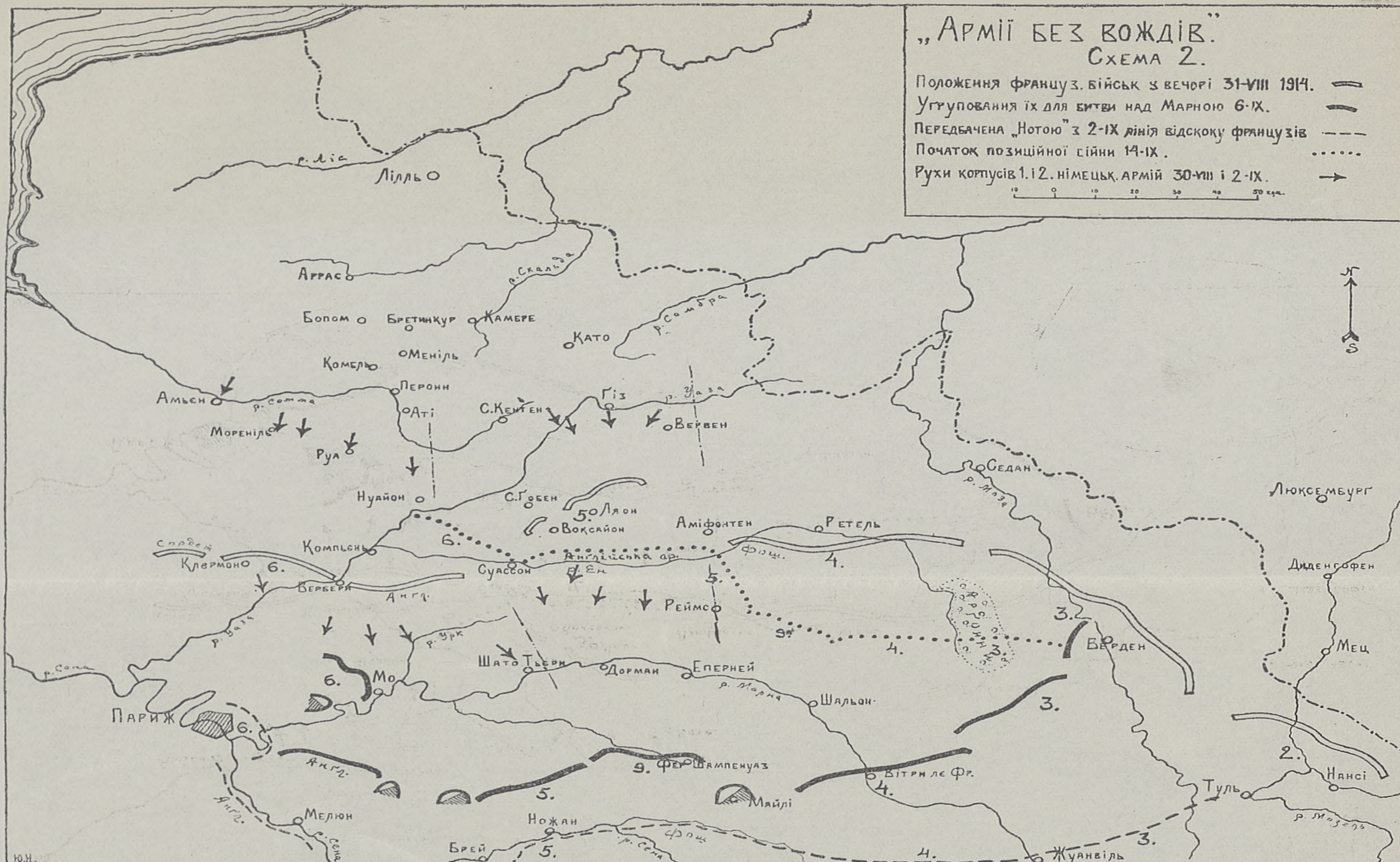
Події розвивались послідовно. 5 фр. армія Лянрезака відходить 27.VIII до Вервен. Тут Лянрезак має намір використати вигідний терен для контр-наступу, який запізнюється все ж на одну добу, бо надійшов від Жоффра наказ звернути армію на захід. 28.VIII присвячується переґрупованню і лише 29 зрана починається контр-наступ французів на С.-Кентен. Спочатку операція йде успішно, але невдовзі наступаючі частини загрожені наступом німців зі сторони Ґіз на їх крило і тили, як рівнож і під С.-Кентен німці зупиняють атаки французів. Лянрезак, користаючи з пасивности німців під С.-Кентен, скеровує більшість сил на Ґіз, де і відкидає їх, але власне становище його стає, однак, критичним. Праворуч — між ним і 4 армією — прорив до 40 клм. (кіннота правого крила 5 армії у Вервен, а кіннота лівого крила 4 армії — у Ретель). Ліворуч — анґлійці безчинні. Жоффр, здаючи собі справу з положення 5 армії, наказує 29.VIII відворот її з метою відірватися від ворога.

Дивний випадок справив, що цей наказ зістав лише 30.VIII о год. 7 рано висланий до Лянрезака (з приводу помилки в канцелярії Нач. К-ди), тоб-то, коли частини 5 армії після успіхів під Ґіз напередодні, знову рушили до наступу з метою очистити від німців лівий беріг Уази. Цей власне опір французів, як побачимо далі, викликав той невдалий зворіт німців на схід, який підставив їх крило тиждень пізніш під удар з Парижа.

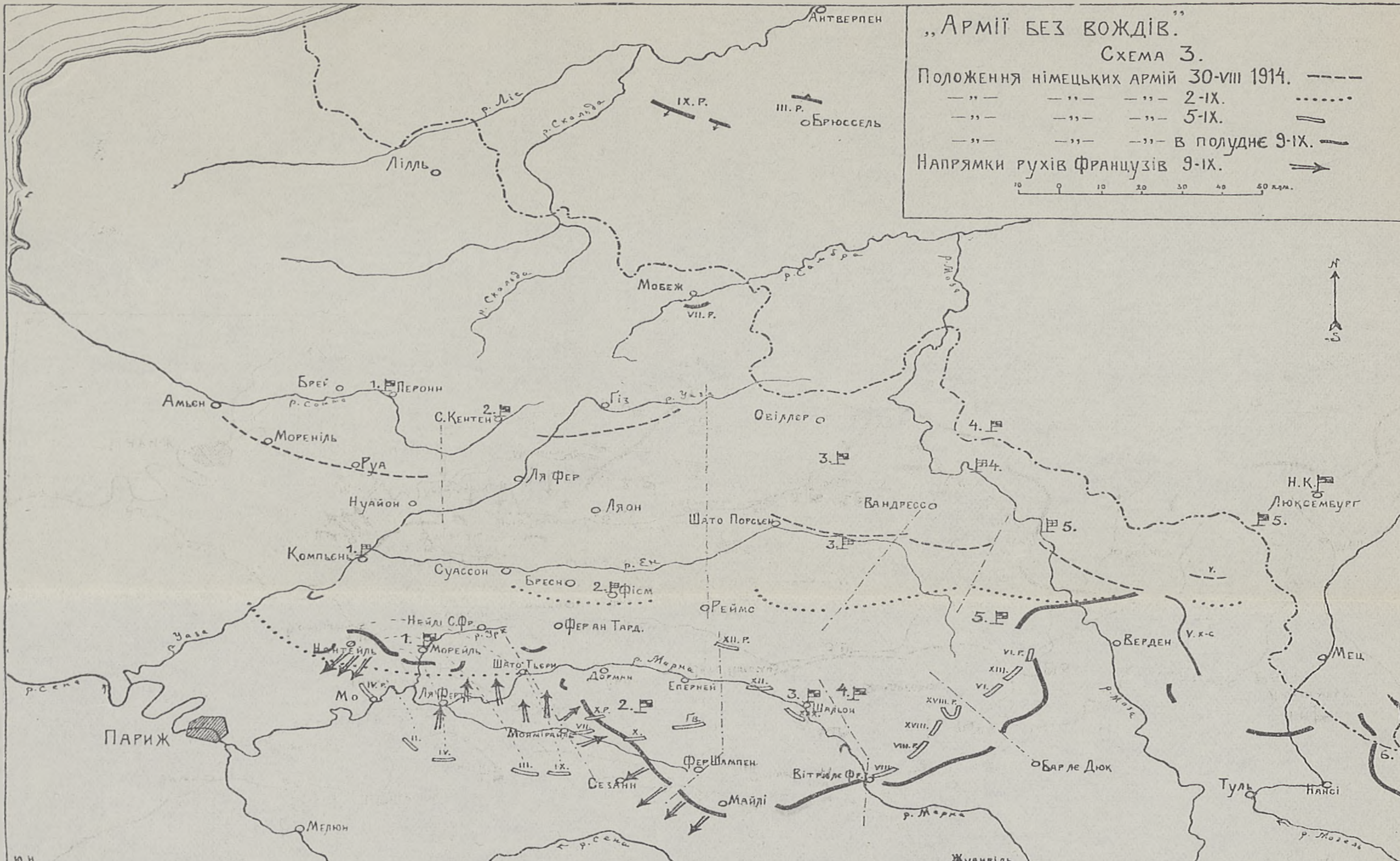
Жоффр однак переконався, що попередній відскок був замалий. Тепер (30.VIII) він заряджує відхід 6 армії до Парижа, а всіх частин ліворуч від неї — за нижню Сену. Від анґлійців, які було хотіли вже навантажитись на судна та від'їхати до Анґлії, дістає згоду відійти за Марну (а не впоперек шляхів відходу 6 армії, як хотів ґен. Френч). 5 армія дістає глибоку смугу відвороту аж до Марни, при чому на своє ліве крило має отримати дві дивізії кінноти з Льотаринґії. Прорив між 5 і 4 арміями має бути заповнений ґрупою ґен. Фоша, яка утворюється вже 29.VIII в районі Ретель і має пересунутись на р. Ен вліво.

І все таки умисл Жоффра не міг ще остаточно піти по новому шляху рішень. Успіхи французів під Ґіз, спокій в дню 30.VIII, відомості про пересунення німців до Східньої Прусії, — все це спричинилося до поновлення концепції невідривання від ворога. 31.VIII Жоффр заряджує відхід лише під переважаючим напором.

Однак ці пляни розвіялись одразу ж. Того ж 31.VIII одержуються відомості про перехід німцями (к-сом кінноти) р. Уази нижче Нуайон в напрямку на тили французів. Ледві одна бриґада піхоти з 5 армії встигла заступити дорогу ворогові під

„Армії без вождів"
Схема 2.
Положення француз. військ у вечорі 31-VIII 1914.
Угруповання їх для битви над Марною 6-IX.
Передбачена „Нотою" з 2-IX лінія відскоку французів
Початок позиційної війни 14-IX.
Рухи корпусів 1. і 2. німецьк. армій 30-VIII і 2-IX.
10 0 10 20 30 40 50 клм.
Лілль
р. Ліс
Аррас
р. Скальда
Бопом
Бретинкур
Камбре
Като
р. Сомбра
Оменіль
Комель
Перонн
Амьен
р. Сомма
Аті
С. Кентен
Гіз
р. Уаза
Вервен
Мореніль
Руа
Нуайон
С. Гобен
Ляон
Вокsайон
Амiфонтен
Ретель
Седан
р. Мааз
Люксембург
Диденгофен
Мец
Компьень
Клермон
Сордет
Верберн
Англ.
Суассон
Англійська ар.
р. Ен
Фош
Реймс
р. Урк
р. Уаза
р. Сена
Шато Тьєри
Дорман
Еперней
р. Марна
Шальон
Верден
Мо
Париж
Фер Шампенуаз
Вітри ле Фр.
Майлі
Туль
Нансі
р. Мозель
Мелюн
Ножан
Брей
Жуанвіль
Ю.Н.

„Армії без вождів."
Схема 3.
Положення німецьких армій 30-VIII 1914.
—„— —„— —„— 2-IX.
—„— —„— —„— 5-IX.
—„— —„— —„— в полуднє 9-IX.
Напрямки рухів Французів 9-IX.
50 клм.
Антверпен
Брюссель
Лілль
р. Ліс
р. Скальда
Мобеж
р. Самбра
р. Моза
Амьєн
Брей
Перонн
р. Сомма
С. Кентен
Морeніль
Руа
Гіз
р. Уаза
Оейллер
Ля Фер
Нуайон
Ляон
Компьєнь
Суассон
р. Ен
Бресно
Фісм
Шато Порсьєн
Вандрессо
Реймс
Люксембург
Верден
Мец
Нейлі С. Фр.
Морейль
Фер ан Тард.
Уаза
р. Сена
Мо
Ля Фер
Шато Тьєри
Дорман
р. Марна
Еперней
Шалон
Монмірайль
Сезанн
Фер Шампен.
Майлі
Вітрі ле Фр.
Бар ле Дюк
Туль
Нансі
р. Мозель
Мелюн
Жуанвіль
Париж
Ю. Н.

Воксайльон (18 клм. від Ляон, де знаходився штаб 5 армії). Лянрезак рішає без вагань: „марш йде без перерви на Марну“.

IX.

Ми вже знаємо, як 26.VIII вся 4 нім. армія звернула на південь, щоби допомогти загроженій від Вердена 5 армії, і як, напіткавши 27.VIII над Мозою на опір французів, вимагає помочі від 3 армії. Ґен. Гавзен 28 і 29.VIII звертає на цей заклик двома к-сами. В часі маршу на Вандресс (схема 3) 29.VIII надходить депеша Бюлова (2 армія), який жадає помочі в боях над Уазою, тоб-то в напрямку протилежному. Очевидно, Гавзен не може того зробити. І от невдовзі дістає він повідомлення від 4 армії про те, що вона перейшла Мозу і що французи відступають. Гавзен знову завертає кольонами, щоб не стовкнутися з 4 армією. Запитує 30.VIII Нач. К-ду, при якій армії має він тепер триматись, на що Мольтке заряджує співпрацю з 4 армією, додаючи, що ліве крило 2 армії скеровується на Реймс. Це значить туди, де згідно з директивою від 27.VIII мала йти 4 армія!

Що, властиво, спричинилося до такого рішення? Річ в тому, що Мольтке далекий був від зрозуміння ідеї обходу перешкод правим крилом, а думав лише про знищення цих перешкод скупченням сил там, де ворог знаходився в даний мент. Головні сили французів бачить він перед своїм центром і має намір розбити їх, заходячи 3 і правим крилом 4 армії, а на півдні прориваючи лінію р. Мозель ґрупою пр. Рупрехта (6 і 7 армії).

На правому крилі в цей час Бюлов (2 армія) також виявляє брак консеквенції. Завернувши після боїв над Самброю на південь і подавши лінію розмежування для 3 армії на Овіллєр—Реймс, він скеровує несподівано свої кольони 25.VIII майже на захід, маючи намір перехопити французів. Вже на другий день спостерігає він, що 2 і 3 армії віддаляються одна від одної (29.VIII, тоб-то ще до звернення 3 армії на допомогу 4, прорив сягає 30 клм.), а коли 29.VIII спотикається 2 армія з контр-наступом французів (5 фр. армії під С.-Кентен і Ґіз), то конечно жадає помочі від 3 армії, яка знаходиться за два дні маршу від нього.

І нім. армія 29.VIII розбила французів, які збиралися над р. Соммою, після чого Клюк має намір 30.VIII звернути на поміч Бюлову, який напіткав на опір французів над Уазою і жадає помочі від І армії. Це рішення було цілком у згоді з директивою Мольтке, яка передбачала зміну напрямку в разі опору ворога. Переконавшись, що під Ам'єн противника немає, Клюк видає наказ про зворот з метою ближчого співділання з 2 армією, що і було наслідком того вищезгаданого недоручення наказу Жоффра Лянрезакові, яке було причиною контр-атаки французів під Ґіз 30.VIII. Коли б 5 фр. армія відійшла з-над р. Уази в ніч з 29 на 30.VIII—Бюлов не просив би помочі від І армії, яка не звернула би з дотихчасового напрямку.

2 армія тим часом переслідує французів і жадає від І армії

звороту на тили припускаємої оборонної лінії Ля Фер-Ляон. Клюк, сили якого знаходяться в районі Мореніль-Руа, розуміючи, що він не встигне захопити французів, идучи на вказану лінію, рішає машерувати на південь, щоб охоплюючим рухом вийти на крило противника і загородити йому відворот.

Це слушне рішення псує йому Бюлов, заряджуючи на день 31.VIII відпочинок. Клюк вже не ризикує вириватися наперед і посувається в напрямку на Суассон. 31.VIII передові частини I армії переходять Уазу між Нуайон і Комп'єнь, а 1.IX великими переходами перекидає Клюк і решту сил через Уазу ниже устя р. Ен. Однак і тут не встиг він прилапати французів, про що і сповіщає Нач. К-ду.

Мольтке мало цікавиться подіями на правому крилі. Він уперто тримається ідеї, що лише вдар німецького лівого крила в напрямку на верхів'я Марни вирішить долю війни, не припускаючи, що вона вирішиться якраз на протилежному кінці поля битви, при усті Марни. Засліплений надією близької перемоги, стягає він 2 армію ще більше до середини, наказуючи 1.IX скерувати ліве її крило на Шато-Порс'єн над р. Ен, де „3, 4 і 5 армії тяжко борються з переважаючими силами ворога". А в той же день приходить депеша від 3 армії, що поміч вже непотрібна. Бюлов, стративши день 31.VIII на відпочинок, тратить ще і день 1.IX на непотрібне маневрування. Ухилення французів від рішаючої битви Мольтке вважає за перемогу 3, 4 і 5 армій над ворогом (в день річниці Седану).

X.

Ґен. Монури (6 фр. армія), сповіщаючи Жоффра про зміну напрямку руху німців і перехід ними Уази в районі Нуайон-Комп'єнь, пропонує ударити на праве крило німців з району Клєрмон-Вербери (схема 2). Жоффр відмовлюється, що вже є доказом того, яка зміна відбулася в його розумуванні. Це рішення мало надзвичайну вагу. І дійсно, що виникло би з приняття пропозиції Монури? Або решта його армії була би розбита німцями—тоді Клюк спокійно осягнув би своєї мети, чого не дав йому зробити випад з Парижа 6.IX. Або Монури уникнув би розгрому—тоді спровокував би Клюка до посування за ним і обходу по правому березі Уази, що згідно з проектом Шліффена мало притиснути французів до швайцарського кордону.

Видана 1.IX „Інструкція" Жоффра ще не окреслює майбутнього маневру. Передбачається лише відскок у тил з метою відірватися від ворога і орґанізувати протиділання. 5 армія має відійти аж до Ножан за р. Сену, 6 армія підсилюється одним к-сом, а 1 і 2 армії переходять до стислої оборони. Трохи кращає справа з анґлійцями: Френч дістає наказ від свого уряду залишитися в лінії і достосуватися до ділань французів.

„Нота до командуючих арміями" вже більш докладно окреслює плян ділань. 4 і 3 армії мають відскочити також втил аж

до Жуанвіль, залишаючи Верден власній обороні. Залога Парижа (6 армія) має вирушити в напрямку Мо, коли англійці і 5 армія вирушать разом до вдару на крило ворога.

Плян не був ідеальний, якщо порівняти його з зразками Наполеона. Наполеон ударяв по черзі. Насамперед зв'язував фронт чоловими боями, потім робив маневр на крило, а лише з часом ослаблення лінії ворога через витягування сил для протиділання обходу ударяв на ослаблену частину фронта. У Жоффра, при одночасності обхода і удару, противник мав ще свободу контр-маневру, хоча би відвороту. Крім того і чолове зв'язування противника не було организовано досконало. При намірах відскочити аж за Сену, французи мали би потім форсувати ріку на очах противника.

Виконання було однак ліпшим від плянів. А саме: 6 армія мимоволі зіткнулася з ворогом на півдні перед наступом решти сил,—крім того зворот був виконаний французами ще до осягнення лінії р. Сени.

Відворот французів відбувався згідно з директивами. Лише на правому крилі 3 армія (ґен. Саррайль) відкидає своїм правим крилом німців (31.VIII), а лівим здержує їх наступ, використовуючи Арґонський ліс. Це спричинюється до того, що замість рівномірного відвороту відбувається заходження втил навколо Вердена. Фронт затримався, коли ліве кріло зачіпило за Париж. 5 армія переходить Марну 3.IX на відтинку Дорман-Еперней. Німці випередили її 2.IX в Шато-Тьєри, але це не мало більшого значення. Анґлійці також перейшли Марну. Праворуч 4 армія відходить, відсуваючи ґрупу ґен. Фоша аж до 5 армії. Це перший раз Лянрезак має сусідів після відходу з Мез'єр під Намюром.

6 армія відривається від ворога і 3.IX осягає району Парижа: німці не зауважують її рухів. 3.IX підтверджуються відомості, що німці, перейшовши Уазу, не підходять під Париж, а скеровуються на Марну. Положення подібне до того, яке було 31.VIII над Уазою. Тоді Жоффр відкинув пропозицію Монури ударити на крило і тил німців, але тепер вважає, що положення змінилось. Однак ділає він обережно: 4.IX заряджує підсунення ліпших частин 6 армії трохи вперед і запитує Френча, чи не міг би він ударити разом з 6 армією між Марною і Сеною (по лівому березі Марни). Запитує і командуючого 5 армією, чи армія буде в стані 5 або 6.IX вирушити до наступу разом з анґлійцями і залогою Парижа.

4.IX видається „Інструкція" ч. 5, яка усталює розподіл сил для битви і створює 9 армію (ґен. Фоша). Тим часом новий командуючий 5 армією ґен. Франше д'Есперей їде до Брей (на Сені), щоби побачитись з Френчем; там його застає новий наказ Жоффра. Франше д'Есперей і заступник Френча—ґен. Вільсон умовляються, що 5.IX будуть готуватися, а 6.IX розпічнуть наступ, при чому анґлійці рушають разом з 5 армією під умовою, що зрана ґен. Монури ударить на переправи через р. Урк з району на північ від Мо.

Одночасно з цією конференцією (Франше д'Есперей і Вільсон) відбувається друга (ґен. Ґалієні і нач. штабу анґлійців ґен. Мюррай), яка допроваджує до інших наслідків, а саме: передбачається перехід 6 армії на лівий беріг Марни, щоби потім разом з анґлійцями наступати на схід. Жоффр, повернувшися до Парижа, рішає ділати згідно з попереднім пляном („Нота до команд. арміями"), тоб-то наступати 6 армією по правому березі Марни. 5.IX Монури має висунутися на рівень Мо, а 6.IX вирушити до наступу через Урк. 4.IX о год. 22 Жоффр підписує „Наказ № 6" для битви над Марною.

Однак битва розпочинається ще пополудні 5.IX. Річ в тому, що рухи 6 армії звернули на себе увагу німців і к-с, що заслонює тили 1 нім. армії, рушає, щоби виявити положення, до наступу і зав'язує бій з силами Монури. 6.IX вже на цілому фронті від Парижа до Вердена розпочалася битва, яка мала вирішити долю війни—битва над Марною.

Не дивлячися на відкинення 6 армії, на прорив франц. фронту у Майлі, на поразку правого крила Фоша (9 армія) під Фер Шампенуаз—німці не витримали ні морального враження несподіваного звороту французів, ні загрози 40-кілометрового прориву, що утворився на їх правому крилі. Рано 10.IX французи не мали перед собою противника.

XI.

Вище вже згадувалось, що Мольтке шукав рішення війни на відтинку свойого центра, легковажучи праве крило. А між тим власне перед цим то правим крилом робиться щось, що вимагало би уваги. Вже 1 вересня доходять до німців відомості про зарядження ґен. Ґаллієні (воєнного ґубернатора Парижа) і про стягнення військ до Парижа. 3 армія сповіщає 2.IX, що перед нею французи вантажаться до потягів і від'їзжають на захід. Однак ці відомості не можуть відірвати Мольтке від повзятої ідеї розбиття французів у центрі.

Вночі з 2 на 3.IX заряджує він: „наміром Нач. К-ди є відіпхнути французів від Парижа в південно-східньому напрямку. 1 армія посувається уступом за 2 армією і заслонює бік цілости".

І в німців бачимо нерахування з „réalité des choses". Мольтке не бачить того, що Бюлов, який стратив два дні, знаходиться далеко втилу за 1 армією. Таким чином, Клюк мусів би або стояти на місці три дні або відійти на два переходи втил, щоб уґрупуватися згідно з наказом Начальної К-ди (схема 3). Не звертає Мольтке уваги і на відомості про від'їзд французів з фронту 3 армії на захід. В той час, коли центр ваги ділань французів пересувається на захід, думка Мольтке базується на вже неіснуючому уґрупованні французів і він не бачить того, що вже не знайде головної маси французів там, де передбачав.

Ґен. Клюк (1 армія), перейшовши Уазу 1.IX і випередивши 2 армію, має намір 2.IX упорядкувати свої частини, зупиняючись

на місці. Відчуває він небезпеку з боку Парижа. Однак, спокуси допасти нарешті ворога два рази відпроваджують його від намічених плянів. Відомості, одержані від анґл. полоненого кур'єра, вказують, що ціла анґл. армія кватерує перед фронтом 1 армії. Очевидно, про відпочинок немає мови і 1 армія 2.IX посувається далі; анґлійці однак встигли відійти. Натомість того ж дня пополудню авіяція сповіщає, що кольони французів машерують з лінії Бресн-Фісм на Марну на віддалі кількадесяти клм. від лівого крила 1 армії, що знаходиться ближче до Марни, ніж французи (в Нейлі С. Фронт). Лівий корпус 1 армії самочинно звертає на Шато-Т'єри і розбиває машеруючу з піснями кольону французів. Однак, решта франц. сил переходить 3.IX Марну на широкому фронті, виказуючи тенденцію до пересування на півден.-захід ближче до Парижа. Клюк має вже в цей час наказ Начальної К-ди, в якому виразно сказано, що ворог має бути відіпхнений від Парижа. Правда, це завдання лежить на 2 армії, але вона ще далеко стилу. І Клюк бере на себе це завдання, бо ж тримаючись сліпо букви наказу, мусів би чекати на підхід 2 армії. 3.IX він видає наказ для переходу через Марну, сповіщаючи одночасово про свої зарядження Начальну К-ду і просячи вказівок. Відповіді з Начальної К-ди не отримує.

Мольтке, спокійний за своє праве крило, де Бюлов „жене розбитих французів", всю свою увагу звернув на протилежний відтинок фронту. Коли, мимо переконань, не вдається йому намовити принца Рупрехта (6 і 7 армії) до форсування лінії уміцнень р. Мозель, наказує 4 і 5 арміям ударити від півночі, заслонюючись від Вердена, щоби вийти на крило французів, які боронять фронт перед 6 і 7 арміями. Для правого крила 4 армії визначає межою смуги ділання — напрямок Вітри ле Франсуа, де згідно з директивою від 27.VIII мало проходити ліве крило 5 армії.

Плян Шліффена зістає остаточно похований. Якщо до цього часу формально Мольтке дотримувався все ж цього пляну, змінюючи його ніби в залежності від обставин, то тепер в директиві з 5.IX його наміри набувають вже конкретної форми. В слушності своїх намірів Мольтке давно вже був переконаний і директиву з 5.IX треба вважати за здійснення вже давніх думок, за вияснення того, про що давно вже йому ходило. Плян Шліффена відвернуто в протилежну сторону: замісць наступу на правому крилі, а оборони на лівому, власне ліве крило має проривати смугу франц. уміцнень, а праве — заслонювати цю спробу, яку Шліффен вважав за безнадійну.

Мольтке не міг зрозуміти шліффеновського „марнування" сил там, де нікого немає, замість скупчення їх там, де знаходяться війська ворога. Він не розумів, що до перемоги можна йти дорогою найвидатнішою. Він признавав лише дорогу найкоротшу, не узгляднюючи труднощів, які на ній зустрічалися.

І знову в наказі з 5.IX не рахується Мольтке з „réalité des choses". Вимагає він, щоб 1 армія з а л и ш и л а с ь між Уазою

і Марною. А Клюк вже 3.IX перейшов Марну, 4-го глибоко ввійшов між Марну і Сену і видав наказ на 5.IX для дальшого посування на південь. Дивно, бо донесення про перехід Марни дійшли до Начальної К-ди ще до видачі наказу.

Клюк вже не боїться випаду з Парижа, бо авіяція стверджує відсутність ворога на північний схід від Парижа і відступ анґлійців на південь. І знову відограє ролю випадок: в дійсності авіяція одного з к-сів (II) вже 2.IX ствердила зґруповання на північний схід від Парижа значних сил французів, а 3.IX і рухи військ від сторони Парижа; ці важливі відомості були загублені в штабі II к-су і не дійшли до армії. Не доходятьдоКлюка і відомості про пересування французів на захід. Скоріш інстинктовно залишає він правий к-с (IV рез.) і кінну дивізію на день 5.IX на півн. березі Марни. Ще один к-с (II) має заслонювати крило армії на південь від Марни.

Клюк не може в жаден спосіб зрозуміти директиви з 5.IX. „Залишитись“ між Уазою і Марною він не може, бо вже третій день знаходиться за Марною. Він переконаний, що лише енерґійний наступ 1 і 2 армій унеможливить переґруповання французів. Доповідає про це Нач. К-ді і має намір виконати зворот втил лише після відкинення французів за Сену. Однак відомості, привезені старшиною для зв'язку з 2 армією, представляють положення в цілком іншому освітленні, вказуючи на цілу повагу небезпеки з боку Парижа. Штаб армії приступає до опрацьовання наказу про зворот згідно з директивою Нач. К-ди. Плян цей, узгляднюючи трудноші заосмотрення, передбачає методичний зворот від 6.IX 1 армії етапами, щоб опинитись на північ від Марни в такому ж уґрупованню. О год 23 5.IX наказ видано, однак дійсність вже кілька годин тому перекреслила можливість виконання його.

XII.

5.IX біля год. 10 рано IV резервовий к-с дійшов до місцевости на північ від Мо. Дивізія кінноти даремно намагалась розвідати положення під Парижем. Командір к-су ґен. Ґронау підсилює кінноту двома курінями піхоти. Невдовзі кіннота стверджує присутність кольон ворожої піхоти. Ґен. Ґронау рішає з'ясувати положення наступом цілого к-су. Цей удар відкрив карти противника, бо французи, змушені енерґійним ударом виявити свої сили, стратили головного свого козиря—несподіваність наступу.

До штабу 1 армії біля полуночі приїздить старшина з IV рез. к-су з донесенням про події. Клюк однак не тратить голови; рішення його швидке і радикальне: „негайно 1 армія вправо зворот, швидко розгорнутись вправо вперед. Наступ через р. Урк. Обози перекинути“. Армія має звернути, як курінь. З правого крила робиться ліве, з лівого—праве. Фронт змінено під простим кутом. II к-с дістає наказ негайного вимаршу: — „кіннота і артилерія випереджують. Важка артилерія попереду“. Командір

к-су ґен. Лінзинґен обіймає керування операціями IV рез., II і IV к-сів (останні йнаближається до поля бою над вечір 6.IX). Розпочинається битва над р. Урк, яка є гордістю німецьких військ.

Над вечір 6.IX Клюк вважає, що для опанування положення під Парижем вистарчить трьох к-сів і залишає решту (III і IX) при боці 2 армії. Однак вже 7.IX зрана надходить комунікат Нач. К-ди з відомістю про загальний наступ французів: — знайдено наказ Жоффра про наступ всіх французьких армій на 6.IX. Положення представляється в іншому світлі. Паризький наступ французів вже не є випадом для полекшення відвороту за Сену. Належить припустити, що власне під Парижем лежить центр ваги операції. Відкинення 1 армії за р. Урк мало би найтяжчі наслідки для всіх німецьких військ. В цих обставинах Клюк рішає опанувати це трудне положення наступом цілої армії і вже о год. 12 7.IX відтягає два свої к-си від боку 2 армії. Це рішення Клюка викликало сильне незадоволення Бюлова, який, не здолавши викинути французів за Сену, мав намір 7.IX ударити на них лівим крилом 1 армії і правим крилом 3 армії, чим полекшив би собі посування наперед. Тепер, не маючи двох к-сів 1 армії, не тільки відмовлюється від наступу своїм правим крилом, але і відтягає його, невідомо для чого, на оборонну позицію, не звертаючи уваги на положення висунутих наперед к-сів 1 армії. Правда, ці к-си потрафили відірватись від противника без перешкод, але Бюлов тут поповнив помилку – зробив перший крок втил. Коли ж наступ його лівого крила напіткав на енерґійний опір французів, Бюлов уявив собі, що йому загрожує прорив фронта, і наказує рівнож і лівому крилу відхід на оборонну позицію. Тут в зародку були причини пізнішого відвороту всіх німецьких військ: — страх перед небезпекою прорива фронту і брак віри в свої сили...

Зовсім інакше робить Гавзен (3 армія). Не відчуваючи перед своїм фронтом небезпеки (тут якраз приходився прорив між 9 і 4 франц. арміями), він ділить свої сили (мав тільки $2^1/_2$ к-си), щоб захистити загрожені крила своїх сусідів (2 і 4 армій). Мало того, рішає вийти з ролі пасивного помічника і потягнути за собою сусідів своєю ініціятивою. Постановляє він всіма силами перейти до наступу, при чому 2 армія дає йому одну дивізію, а 4 армія цілим фронтом долучається до його ініціятиви. Щоб уникнути страт від артилерійського вогню, Гавзен рішає атакувати вночі. В цьому наступі 5 армія участи не приймає: кронпринц наступав 7.IX, а на 8 зарядив оборону. На лівому крилі 6 і 7 армії зупинились в боях за терен, даючи цим початок типовим формам позиційної війни; баварці, замість ударити на порівнююче слабу заслону між Верденом і Тулем, скеровані зістали на найміцніший відтинок — район Нансі.

День 8.IX проходить під знаком ініціятиви Клюка і Гавзена. Біля год. 3 8.IX починають наступ дві дивізії 3 армії і одна дивізія 2 армії під командою ґен. Кірхбаха. Між год. 7 і 8 опановано вже артилерійські позиції французів разом з великою кіль-

кістю гармат. Атака Кірхбаха розбила чотирі дивізії правого крила 9 франц. армії (Фош). На лівому крилі 3 і правому 4 армії не вдалося дійти до артилерійських позицій противника, однак наступ і тут посувається наперед. На день 9.IX 3 і 4 армії мають намір продовжувати розпочату акцію.

На фронті 1 армії битва осягає також кульмінаційного пункту 8.IX. Опівдні помітно вже, що криза опанована і фронт над р. Урк забезпечено. Франц. удар відбито. В прориві між 1 і 2 арміями все спокійно; там заслонює кіннота ґен. Марвіца з одною бриґадою піхоти. Французи, очевидно, не здають собі справи з відходу німців з цього відтинку. Туди, де знаходиться центр ваги, машерували ще три дивізії (IX к-с і дивізія III к-су). Безпосередньо після тяжких боїв в днях 5 і 6.IX на лівому крилі армії пройшли вони, не дивлячись на спеку, протягом 40 годин 120 клм., стаючи готовими до бою на правому крилі армії. Крім того наближується з бриґадою піхоти ґен. Лепель з Брюсселя, а напрямок його руху провадить на тили французів.

Лише Бюлов робить ще одну помилку, загинаючи знову праве крило 2 армії і збільшуючи тим прорив між 1 і 2 арміями. Французи зрана 8.IX ударили на праву дивізію 2 армії і хоча не розбили її, але спричинилися до рішення Бюлова ще більше відтягнути її втил, збільшуючи прорив на 15 клм.

Все ж таки день 8.IX кінчився для німців добре на цілому фронті. Навіть Бюлов повертав увечері до штабу армії з поля бою, будучи доброї думки про майбутнє. Але в штабі чекала на нього людина, яку доля обрала за знаряддя поразки, чекав на нього... підполк. Генч.

XIII.

Мольтке несподівано зрозумів всю безнадійність дотеперішніх своїх плянів. Відомості, що вступили на протязі 5 і 6.IX, виразно вказують, де саме буде вирішуватись доля війни. Мольтке цілком тратить віру в самого себе і пасивно очікує на розвинення подій. Надаремно потішає його переїзжаючий до Бельґії ґен. Геринґен (командуючий 7 армією, яку Мольтке 5.IX вирішив перекинути до Бельґії під впливом чуток про концентрацію французів в районі Лілля), надаремно надходить відомість про взяття фортеції Мобеж, надаремно імператор Вільгельм, повертаючи з фронта увечері 7.IX, вимогає наступати без перерви. Ранок 8.IX приносить відомість від одного з к-сів кінноти, заслонюючих прорив між 1 і 2 арміями (ґен. Рихтгофен), про те, що противник прорвався через його лінію і змушує його до відвороту. Мольтке не бачить вже іншого розв'язання положення, як відворот. Але наказ імп. Вільгельма стоїть на перешкоді. Значить, це рішення мусить прийняти хтось інший, а не він сам. Мусять його прийняти самі війська. І тут на сцену виступає місія підполк. Генча.

Німецький „Reichsarchiw“ налічує 216 документів, які могли б спричинитись до висвітлення діяльности Генча в днях 8 і 9.IX.

Представлення його діяльности виказує, що вона мала історичне значення. Якби історія, допроваджуючи до абсурду доктрину значення ініціятиви виконавців, хотіла довести правду слів Наполеона, що „люде є нічим, лише людина є всім“.

8.IX в Нач. К-ді відбувається конференція, на якій спотикаються дві думки. Операційні старшини—полк. Таппен і Доммес—намагаються побороти песимізм Мольтке, представляючи положення 1 армії, яко далеке від критичного. Натомість, інформаційний старшина підполк. Генч не вірить в перемогу 1 армії. Вся його увага скерована на критичне положення 2 армії і на прорив між нею і 1 армією, куди вже вдерається ворог. Мольтке схиляється до поглядів Генча, але рішення не приймає, відкладаючи це до отримання відомостей з місць. Висилає для цього старшину, але не оптимістично настроєного полк. Даммеса, а песиміста Генча, з поглядами якого особисто згоджується.

Кілька місяців пізніше Мольтке заявив, що „підп. Генч одержав лише доручення передати 1 армії, що коли б її відворот оказався необхідним, вона мала би відходити на лінію Суассон-Фісм“.

Генч натомість твердить, що одержав уповажнення н а к а з а т и в разі необхідности відворот армій від 1до 5. В кожному разі Мольтке не міг мати сумніву, в якому дусі Генч витлумачить собі одержане доручення, бо між ними не було різниці в поглядах щодо необхідности відвороту. І дійсно, 9.IX, з поводу відомостей про сутички кінноти з французами в прориві між 1 і 2 арміями вже на північному березі Марни, Мольтке намагається переконати імп. Вільгельма в необхідності відвороту. Вільгельм не піддається намовам, але докладно в цей самий час Генч в штабі 1 армії змушує її до відвороту, не дивлячись на протести Клюка.

Згідно з зізнаннями свідків, Генч виїхав з Люксембурґа (постій Нач. К-ди) 8.IX з прийнятим вже рішенням. Об'їзд свій розпочав він від 5 армії. Потім завітав до 4 і 3 армій. Скрізь спотикає він певність в свої сили і віру в те, що скоро кампанія буде закінчена успішно. Біля год. 20 того ж дня приїздить він до штабу 2 армії. Бюлов, хоча і признає, що 2 армія дуже вичерпана, що праве крило її відкрите, але не думає про відворот, гадаючи, що є досить часу, щоби присунути І армію ближче до 2 і тим направити положення в прориві. Генч представляє йому положення І армії в найчорніших барвах, пояснює, що добровільний відворот представляє менше злих сторін, ніж відворот, вимушений проривом значних французьких сил між 1 і 2 арміями. Врешті Бюлов погоджується на відворот, коли французи поважними силами перейдуть Марну. Все однак залежить від положення І армії. Генч не їде туди відразу, але ночує в штабі 2 армії і лише 9.IX зрана виїздить до штабу 1 армії. В дорозі підхоплює всі пльотки, які завжди розповсюджуються на тилах; під Фер ан Тарденуа тричі завертає з причини чуток про наближення анґл. кінноти. Нарешті являється в Морейль, де споти-

кає нач. штабу 1 армії ґен. Куля, спокійного, опанованого і задоволеного одержаними допіру відомостями про відбиття удару французів на ліве крило армії. Але Генч не виходить зі своєї ролі, вияснює положення на цілому фронті, при чому окреслює становище 2 армії, яко безнадійне, коли 1 армія не ввійде з нею негайно в зв'язок, замикаючи прорив, в який вдерається ворог. Вказує, що праве крило 2 армії зістало „відкинуте". Правдоподібно, в наслідок зденервовання опором Куля, Генч допускається виразного фальшу, подаючи цілком незгідні з дійсністю арґументи. Він окреслює 2 армію, яко „купу недобитків", заявляє, що Бюлов вже розпочав відворот і що він, Генч, має уповажнення наказати і армії відворот, який є конечний з огляду на положення на решті фронту. Куль йде з докладом до Клюка, який з тяжким серцем рішається виконати наказ. „Не для того", пише ґен. Куль в своїх спогадах, „що ходило про самий наказ. Не забракло би відваги відмовити у виконанні його. Але для того, що, згідно з даними про положення 2 армії, що побита і знаходиться у відвороті, залишати 1 армію над р. Урк не було надалі можливим".

XV.

А тим часом на цілому фронті від Парижа до Вердена німецькі війська б'ють французів. 5 і 4 армії відкидають всюди наступ французів. Між лівим і правим уґрупованнями 3 армії, з яких одно наступає на півден. схід, а друге — на півден. захід, твориться прорив біля 10 клм., куди однак французи не йдуть. Цей прорив розділяє фронт на два відтинки: східній, де рішається доля ідеї Мольтке, і західній, де ще виступають блиски ідеї Шліффена.

Автор статті „Dowodzenie", майор Роля-Арцишевський, вживає дуже мальовничого порівнання битви над Марною з битвою під Каннами. Він пише:

— „Від Майлі до Нантейль показується очам стратеґа чудова панорама битви під Каннами. Ото в середині поля битви видно як на долоні кольону Баррона; — в районі Ля Ферт-Шато Т'єри-Монмірайль сунуть поволі і обережно анґлійці і більша частина 5 франц. армії. Перед ними відхиляються внутрішні крила 1 і 2 армії. А на зовнішніх крилах? На заході, під Нантейль, розпадається під ударами Клюка армія Монури. Три дивізії, що прибули з лівого крила армії, відразу ж переходять до атаки, опір французів зламано, а дорогу їм на шосе з Нантейль до Парижа забігає ґен. Лєпель з бриґадою піхоти; за ним посувається ще одна бриґада ляндверу. Частини 6 франц. армії вже не встигнуть відійти на Париж, а будуть зіпхнені на південь за Марну.

На сході, в районі Майлі-Сезанн, середина і праве крило 9 франц. армії розбиті вщент. Фронт 9 армії розірваний під Фер Шампенуаз, а з відірваним крилом розправляється ґен. Кірхбах і відкидає його так, що невдовзі вислані патрулі не можуть ствердити, куди ділись французи. День 10.IX мусить закінчитись остаточною поразкою обох крил французів, що спаралізує і середню ґрупу. Доля її ніби вже передрішена. Кіннотою Газдрубала не буде, як хотів Шліффен, швайцарський кордон, але... Сена. А що встигне пробитись на північ — то перехопить Геринґен".

Доля рішила інакше. Коли 9.IX 1 див. ґвардії під командою

ґен. Гутієр готується до переслідування, на ліве крило 2 армії приїздить старшина зі штабу к-са з наказом: „Все має йти назад“.

XVI.

Французи перемогли над Марною. Але чи була ця перемога повною? Кляузевіць писав: „звичайна перемога буває тоді, коли ворог залишив поле битви. Але вона тоді ще мала і слаба, якщо її не використати переслідуванням“.

Перемога французів позостала „мала і слаба“. Битва над Марною врятувала Францію, але не перемогла Німеччини. Французи не були вже в силі використати цю перемогу. Протягом трьох днів йшли вони за німцями, які відходили, маючи величезний прорив у фронті, але, щоби вдертися в цей прорив, у французів забракло вже сил. Німці, зупинившися, затикають цей прорив частинами, витягнутими з цілого фронту, але залишається вглиблення фронту під Аміфонтен (схема 2). На хребті Шмен де Дам закінчився 14.IX 1914 р. перший акт війни, а 27 червня 1918 р. розпочався наступом німців останній акт, який допровадив до зліквідовання німецького фронту.

РОЗДІЛ II.

О. ПЕРЕЯСЛАВСЬКИЙ,
Сотник.

Українська збройна сила в Наполєонівських війнах 1812 — 1814 рр.*)

У 120-у річницю (1813 — 1933) присвячується памяті українських козаків, що полягли в цих боях та походах.

З 15-ти кінно-коз. полків 9-ть мусіла зформувати Полтавщина та 6-ть — Чернігівщина. На Полтавщині було призначено 6 пунктів, куди мали зібратися з ближчих повітів козаки і де мало переводитися формування. Ці 9-ть Полтавських кін.-козачих полків формовано:

1-й — у м. Голтві (Кобел. пов.). До нього було приділено 892 коз. з Полт. пов., 16 коз. — з Константиноградського та 292 — з Кобеляцького. Полк формував і повів у похід майор Куклярський; 13 квітня 1813 р. він помер на поході і команду обняв майор Щекутин.

2-й — також у м. Голтві. До нього приділені були: 657 коз. Кобел. пов. та 543 Кременч. Командір — полк. Лук'янів, потім у 1813 - 14 р.р. майор Дараган (згідно з Апухтіним).

3-й — у м. Камишні (Миргор. пов.). До нього були приділені 563 коз. Миргор. пов. та 637 Лубенського. Формував полк майор Кулябко, повів у похід шт.-кап.. Оверн.

4-й — у м. Горошині (Хорол. пов.) з козаків Хорол. та Золотоношського повітів. На жаль Павловський (Дж. XIV) не подає кількости. Формував полк шт.-кап. Копцевич, в листопаді 1813 р. полк прийняв полк. Муравйов.

5-й — також у м. Горошині, з козаків: Кременч. пов. — 337 (друга частина до 2-го полку), Хорол. пов. — 442, Миргор. — 421. Формував полк кап. Котляревський, повів у похід шт.-кап. Рудницький, потім у середині вересня полк прийняв полк. Санковський (12 зайвих коз. з Хорол. пов. приділені до 6-го Черніг. полку).

6-й — у м. Яготині (Пирят. пов.); з яких повітів — Павловський не подає. Командував полком весь час „надворний совѣтник, почмейстер" Свічка. Походив з відомого укр. роду, раніш служив в л.-ґ. Ізмайлівському полку, потім у кінній ґвардії; в 1795 р. вийшов з військ. служби і „опредѣлился к статским дѣлам". В 1806 р. при формуванню міліції — командір 3 батальону 1-ої бриґади.

7-й — у м. Срібному (Прилуц. пов.) з козаків Лохв. пов.—820 чол. та частини Роменського пов. — 380 коз. Командував полком майор Олександрович.

8-й — теж у м. Срібному, з другої частини козаків Ромен. пов. — 623 чол. та частини Прил. пов. — 577 чол. Полком, а потім бриґадою (1 та 8 полки) командував полк. Де-Конор, бувший командір Кінбурґського драґ. полку.

9-й — у м. Веприку (Гадяч. пов.) з козаків Гадяч. пов. — 584 чол. та Зіньківського — 616 чол. Ком. полку — майор Товбичів.

Чернігівські кін.-коз. полки:

1-й — у м. Чернігові, з козаків Черніг. та Ніжин. повітів. Ком. полку—полк. Семека.

---

*) Див. „Табор", ч. 19.

2-й — у с. Семенівці (Новозиб. пов.) з козаків Черніг., Городн., Сосн., Новгор.-Сіверс. та Стародуб. повітів. Полк. Потрісов.

3-й — у. с. Короні (Кролев. пов.) з козаків Кролев. — 540 чол. та Сураж. пов. — 660 чол. Шт.-кап. Шапошников-Сахнов.

4-й — у м-ку Вороніжі (Глухів. пов.) з козаків Остерськ. пов — 795 та Глухів пов. — 405 коз. Командір — майор Мокієвський.

5-й — у с. Кобиці (Козел. пов.) з козаків Козел. пов. — 667, Сураж.—61 та лишків від Коноп. і Мглин. пов. — 200 коз; ком. — полк. Шейнерт.

6-й — у м. Чернігові з козаків Стародуб. пов.—213. чол., Мглин. – 374 чол. та лишків Полтавських повітів: Хорол., Пирят. і Зіньк.; ком. — ротмістр Барсуков (в 1813 р. віддано під суд за зловживання), потім майор Турчанінов [1]).

Загальна сила 15-ти кінно-козацьких полків виносила 18.000 коней.

Маніфест від 6-го липня кн. Лобанов зрозумів так, що збройна сила в Україні формується, отже потрібно лише збільшити чисельність козацьких полків. У розпорядженні від 16-го липня до козацьких громад кн. Лобанов зазначав, що полки мають складатися не з 8-ми сотень, як це стояло в „Предварительных распоряженіях к образованію Украинскаго Казачьего Войска от 5 Іюня 1812 года", а з 12 [2]). Проте, здається, полки лишилися при 8-ми сотен. складі.

На обмундирования козаків збиралося по 1 карб. 50 коп. з кожної ревізорської козацької душі. На купівлю коней громади асиґновували по 100 карб. на коня, бо в Україні зараз же почалася спекуляція кіньми.

Збруя та приладдя поставлялися громадами переважно натурою [3]).

Зброю козаки мусили принести з собою; шаблі та списи ще знайшлися (які—побачимо далі), але щодо рушниць, штуцерів, пистолів та лядунків для набоїв, то не всі козацкі громади могли це поставити [4]).

Щодо вибраних козаків, то спочатку громадам зазначувалося, що потрібно уважати на вік, зріст, здоровля і т. д., але

---

[1]) У Апухтіна (Дж. XV), додаток № 1, стор. 34 — 38, маються списки всіх старшин Полтавських та Чернігівських полків. Прізвища майже всі українські.

[2]) При цьому розпорядженню подавалося також штат полку: ком. полку — 1; бул. старшин — 2; ад'ютантів — 2; квартермістрів — 2; скарбник — 1; штаб-трубач — 1. Кожна сотня мусіла мати: ротмістр (капитан) — 1; поручників — 1; корнетів (підпор.) — 2; вахмістрів — 1; підстаршин — 10; трубачів – 2.

Була також усталена уніформа: сукняна куцина (без піл), сукняні та полотняні штани; чорна свитка „з добротного селянського сукна"; шапка в шість вершків з решетилівських смушок з шликом, сукняна краватка (галстук); два пояси з вибіленого полотна; дві пари чобіт. Білизна: 3 сорочки, 2 споднік, 2 пари онуч сукняних, 2 пари полотняних.

[3]) Т.т.: сідло козацьке, уздечка, сакви для фуражу, скребниця, щітка, баклажка для води, канчук, також куфер для річей.

[4]) Прикладом, Пирятинська громада козаків повідомляла, що вона охоче виставить одного козака з 20-ти рев. душ, але най уряд узброїть їх рушницями, бо — „у Пирятині купити штуцерів не можна". Пізніш урядові коли признали слушність цьому і рушниці або штуцери були видані з „Кременчукської артилерії, Київського депо та артилерії гарнизону". На кожні 50 чол. у сотні було видано по 16 штуцерів або рушниць різного калібру, на кожну рушницю по 25, на пистолю по 16 набоїв.

в останньому розпорядженні кн. Лобанов писав: — „качество людей опредѣляется одной способностью к верховой ѣздѣ, без всякаго другого ограниченія лѣт, роста, статей".

Пересічно громади виставляли з кожної сотні ревізьких душ 4 козаків; деякі виставляли більше або менше [1]).

Відносно перебігу формування полків, то, прикладом, про Чернігівські полки майже цілковито бракує документів. Павловський подає лише один епізод:

В 4-му Чернігівському полку виник прикрий інцидент між ком. батальону Хропачевським та ком. полку майором Мокієвським. Полк не мав стягу і, як мельдував Хропачевський, козаки скаржилися — „что не имѣют никакого святого изображенія", а тому він — „сдѣлал на свой кошт знамя, изображающее на себя (?) крест, вензель милостивѣйшаго государя Александра и над крестом приличная запись: С нами Бог! Разумѣйте язици и покоряйтеся, яко с нами Бог!" — Командір полку погодився, полк приняв стяг і все йшло добре, поки ці два пани не посварилися за чаркою. В результаті командір заборонив уживати стягу, а коли Хропачевський став протестувати, то відібрав від нього навіть батальон і віддав його свойому родичу. Потім Хропачевський знову приняв батальон, але що сталося з стягом „с приличной записью", про це так і невідомо.

Більше знаємо про Полтавщину, хоть, на жаль, не маємо змоги використати працю Симоновського (Дж X), яку він присвятив „землякам козакам Городнянського та Роменського повітів" [2]). Прикладом, інцидент у 6-му Полт. полку свідчить, як „допомогала" місцева влада при формуванню. Майор Свічка весь час скаржився на Яготинського городничого, що той забороняв відводити полку пасовиска, робив багато інших неприємностей і він просив кн. Лобанова перевести полк у ближні села. Найбільше знаємо про 5-й Полт. полк з рапортів Котляревського до князя Лобанова від 12, 20, 24, 27 серпня 1812 р., м. Горошин. (Дж. IX, XIII).

Відомий автор Енеїди, капитан Котляревський, призначений

---

[1]) Пирятинці виставили, як знаємо, з 20 душ по 1 козаку, Остерська громада, яка „восторгом чувств увѣрясь", постановила виставити з кожних 212 душ по 14 чол. (мала 8537 душ ревізорських). Лубенці (15862 душі) виставили з 200 душ лише по 3 козаків, а місто Лубні навіть з 141 душі тільки 2 козаків. Роменці з 200 чол. — 2 коз.; Зіньківці — 1 козака; м. Миргород по 2 чол. — „с полным одѣяніем и без оружія" (стрільного); місто Кобеляки (4725 д.) з 200 душ — 3 коз., так само повіт, а знову Мглинський повіт з 100 душ по 2 коз. (Все повище — Павловський XIV).

Варто згадати, що до полків вступало добровільно також багато міщан. Вони мусили самі себе екіпірувати і утримувати, в чому їм допомогали свої міщанські громади. Один з таких полтавських міщан відзначився, як побачимо далі, особливою хоробрістю.

[2]) Симоновський користувався цікавими архівними матеріялами — „дѣло о формированіи полков и о роспускѣ их". — Цей Симоновський був унуком знаменитого Симоновського, автора: „Краткое описаніе о козацком малоросійском народѣ".

був командіром 5-го Полт. к.-к. полку [1]). В рапорті від 12.VIII Котляревський пише:

— „10 числа сего мѣсяца начал я прием козаков к сформированію 5-го козачьего полка, но по медленному сначала доставленія (ю) козаков не так успѣшно дѣлается, как-бы хотѣлось. Впротчем люди принятые мною хороши, стариков нѣт и очень молодых мало, большею частью поступают в козаки с удовольствіем, охотностью и без малѣйшвго унынія; всѣ с пиками, но много сабель есть из кос передѣланных. Есть с ружьями и пистолетами, но сіе оружіе в посредственной исправности; лошади небольшія, но к службѣ годныя, одѣяніе все новое, но надобно будет привести в единообразіе, в одних шапках не соблюдена мѣра, ибо однѣ довольно высокіе, а у других низки, но всѣ одинакового вида".— (Дж. IX)

З рапорту від 24.VIII довідуємося, що списи, які приносили з собою козаки, були 4 арш. завдовшки і без залізних шпилів. Праці по формуванню Котляревський мав багато, на кожного козака треба було скласти „формулярний" спис, привести до ладу зброю, одіж, з'орґанізувати сотні та і., а помішників, як побачимо далі, у нього не було. Проте в рапорті від 27.VIII Котляревський пише — „наконец 5-ый конно-козачій полк сформированный", але скаржиться, що не має старшин та підстаршин.

Справа комплектування козацьких полків старшинами та підстаршинами стояла більш ніж зле. З 9-ти Полтавських командірів полків три відмовилися йти в похід. Павловський (Дж. XIV) подає їхні рапорти до кн. Лобанова. От, прикладом, витяг з рапорту майора Кулябка: „Всенижайше прошу об увольненіи со службы и о сдачѣ сформированнаго мною полка..."бо за хоробою не може виступити в похід. Шт.-капит. Копцевич пише: —„Умилосердитесь над несчасным семейством, коему я только бул подпорою. Три браты рѣжутся з французами, а я один остался..." — (м. і. цей шляхетський рід Переяславщини вимер).

Також капитан Котляревський, починаючи з 12.VIII, у кожному рапорті просив звільнити його: — „Я и по бѣдности моей и по старости матери моей, которую поддерживать есть долг мой, никакой службы несть внѣ Полтави не могу..." —

Що до молодшої старшини, то, прикладом, у 5-му полку крім капит. Котляревського спочатку зовсім не було старшин. Потім таки знайшлося двох: шт.-капитан Рудницький та прапорщик Семенів Котляревський повідомляє кн. Лобанова, що — „четыре эскадрона были поручены отставным ун.-офицерам и шести ря-

---

[1]) Ів. П. Котляревський в 1796 р. вступив на військову службу кадетом у Сіверський Карабінерний полк (переіменований потім у кінно - еґерський). В 1799 р. дістав рангу підпоручника і того-же року поручника. В 1806 — 7 рр. брав участь у Турецькій війні, спочатку в Молдавії, потім за Дунаєм. Відзначився хоробрістю. Залишив службу в 1808 році в ранзі капитана. В 1812 році призначений був ком. 5-го Полт. к.-к. полку. Зформував цей полк і здав (як побачимо далі) шт.-кап. Рудницькому. Залишившись у Полтаві, був при кн. Лобанову. По справам цих кінно-козацьких полків кількакротно їздив до Петербурґу та до Головної кватири. В 1817 році дістав рангу майора.

довым для временной услуги". — Але ця „временная услуга", як побачимо далі, так і залишиться.

У 4-му полку зовсім не було булавної старшини, батальонами командували поручники, а навіть двома батальонами один поручник. У 6-му полку, крім майора („почмейстера") Свічки, взагалі не було старшин, посади обсаджували „10-ть гражданских чинов". Те саме було у всіх інших полках, де посади бул. старшини обсаджували (і то ще було добре) — „титулярные совѣтники, колежскіе и губернскіе секретари и колежскіе регистраторы".—

Точнісенько так стояла справа і з підстаршинами. У 4-му полку замісць 85 штатних було лише 56 підстаршин, але зате у 6-му полку не було ні одного і 121 козака було підвищено в підстаршини. Подібний стан був у кожному полку. Старшинські посади мали бути обсажені „отставными" старшинами або урядовцями, які раніш хоть трохи були на військовій службі. Старшини отримували — як обіцяв їм кн. Лобанов — всі права та привілеї старшин уланських полків; їм обіцяно було, що вони будуть рахуватися на службі навіть і тоді, коли полки будуть розпущені, з тим щоби:

— „имѣть полное свѣденіе о состояніи и занятіях подчиненных им казаков".—

Нарешті, щоби заохотити „малороссійское дворянство" вступати в українські полки, кн. Лобанов звернувся до нього з окремою відозвою, в якій обіцяв, що по виході зі служби ці старшини отримають вищу рангу; писав, що ті шляхтичі або урядовці, які служили в міліції (була зформована в Україні в 1806 році) і хотіли би служити в козацьких полках, будуть навіть призначатися на ті самі посади, а ті, які таких посад у міліції не займали, отримають підстаршинську рангу. Отже, як бачимо, кн. Лобанов робив все можливе, щоби заохотити „малороссійское дворянство" та „чиновничество" служити у своїх полках, але вони „безстыдно" ухилялися від цього (див. далі). Були випадки, правда дуже рідкі, коли якийсь український інтеліґент сам просив зачислити його в полк. Так, студент Харківського університету Сіробаба-Яковлів просив кн. Лобанова зачислити його в полк, бо „долг и обязанность и самый глас природы" наказують йому вступити в український полк.

Пізніш, коли ці козацькі полки вирушили у дієву армію, на такий їхній дивний стан звернув увагу сам головнокомандуючий князь Кутузов і написав кн. Лобанову-Ростовському такого листа:

— „М. Г. князь Яков Иванович!

Во всѣх малороссійских казачьих полках, которые прибывают в мою армію, почти совсѣм нѣт офицеров, да и унтер-офицеров недостаточно.

Принимая во уваженіе, что недостаток сих чинов противоставляет большія затрудненія для прочнаго образованія и употребленія сих полков, я обращаюсь к Вашему Сіятельству, покорно прося Вас, М. Г., недостающих в Малороссійских полках офицеров выбрать из дворян ввѣренных Вам губерній, посредством вызова и приглашенія их к означенным мѣстам, унтер-офицеров стараться согла-

сить из старых отставных ун. офицеров в Малороссіи проживающих и как три полка оставлены при предводительствующей мною арміи, а протчіе всѣ обращены к Ген. Лейтенанту Графу Гудовичу, которому приказано итти к Бѣлорусскому Могильову, то я прошу Ваше Сіятельство отправить их к назначенным полкам сколько можно поспѣшнѣе. Князь Кутузов. Октябрь 31, 1812 года". (Дж. XIV).

Але хіба можна було заманути панство у свої полки? Дехто, такі як Котляревський та Копцевич, можливо і мали рацію, бо не мали засобів утримувати себе, яко командіри полків, але Україна мала багато заможнього панства. Де було і що робило це панство? На це може дати відповідь Апухтін (Дж. XV); там, у списках Петербурзького та Московського рушень, можемо знайти багато наших заможніх людей.

На цей лист кн. Кутузова, кн. Лобанов відповів, що крім козацьких полків силою в 18.000 чоловіка, в Україні (як це побачимо далі) ще формується рушення силою в 42.182 чол., яке також потрібно забезпечити старшинським та підстаршинським складом і з цих причин поповнити ще козацькі полки до штатного складу він не має змоги. Крім того кн. Лобанов звернувся до ґен. ґрафа Гудовича (під команду якого вступили потім ці полки), щоби той просив би командірів полків про підшукання власними заходами старшин та подстаршин.

Отже так стояла справа з старшинським та підстаршинським кадром, що, зрозуміло, відбилося як на бойовій діяльності полків, так і на відношенню російської команди і на майбутності цих козацьких українських полків [1]).

Як видно з рапорту Котляревського, 5-й полк закінчив своє формування 27 серпня. Інші полки були готові також на цей час, з різницею на кілька днів. У кінці серпня кн. Лобанов доповів царю Олександрові, що всі 15-ть полків вже зформовані і згідно з попереднім наказом відправляються на Тулу та Калугу. Чутки про відправку цих козацьких полків на Московщину викликали серед тогочасної провідної української інтеліґенції велике незадоволення. Полтавський маршалок Трощинський (близче з яким ознайомимося далі) протестував проти цього перед кн. Лобановим. В свойому листі (Дж. XVI, стор. 7) він доводив, що коли козаків виведуть за межі України, то вони будуть ремствувати

— „когда увидять они себя принужденными удалиться от защиты собственных своих семейств и родины, от нашествія врага в опасности остающихся".

П. Клепацький говорить, що проф. Слабченко (Дж. XVIII) та Яворський бачили у цьому прояв українського патріотизму Трощинського[2]).

---

[1]) Дехто може закине, що національна інтеліґенція не йшла тому, що знала, що з цього формування нічого не вийде. Але, по-перше, ці полки затримали свій суто-національний вигляд аж до 1816 року, по-друге, не було би цього формування, козаки все одно були би закликані по „рекрутському набору" — „в протчих губерніях к осени приготовляемом".

[2]) П. Клепацький, який змушений був витримати свою розвідку в „марксівському дусі" (що зрештою не можна взяти йому за зле, знаючи обставини),

Але кн. Лобанов, розуміється, не міг змінити наказу і Полтавські полки у перших числах вересня вирушили на Чернігівщину на з'єднання з Чернігівськими полками. Незвичайна поспішність формування була причиною того, що полки виступали в похід, не будучи у потрібній мірі заосмотрені всім необхідним.

Російський дослідник Апухтін (Дж. XV, стор. 74) закінчив так свій розділ про „Малороссійское ополченіе" (причім під словом „ополченіе" він розумів тільки лівобережні та правобережні полки, а не властиве рушення, про яке будемо говорити далі і про яке він, очевидно, не мав відомостей):

— „Воинственный характер исторіи и обычаев Малороссійскаго народа был как нельзя болѣе благопріятной почвой для организаціи ополченія в Малороссіи. Быстрое и успѣшное формированіе ополченій, а так-же охота и даже удовольствіе, с которыми козаки поступали в ополченіе, показали, что еще живы и сильны в Малороссіи старыя, воинственныя традиціи".

IV. РУШЕННЯ ЛІВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ.

6-го липня 1812 р. виданий був „маніфест" про формування земського рушення — „которое, нанося ужас врагу, составляло-бы вторую ограду в подкрѣпленіе первой и в защиту домов, жен и дѣтей каждаго и всѣх[1]). — На Україні цей маніфест був оголошений в десятих числах липня і зворушив цілий, надто складний тогочасний урядовий та земський апарати. Проте вже 18/VII вийшов новий маніфест з роз'ясненням, що перший маніфест мав на увазі лише ті ґубернії, які мали бути тереном воєнних подій, або безпосередньо межували з ним. Отже з українських ґуберній під цей маніфест підпадала одна лише Чернігівщина, бо Волинь вже стала тереном воєнних подій, а Подільщина та Київщина специяльно звільнялися від формування.

А. ЧЕРНІГІВСЬКЕ РУШЕННЯ[2]).

Згідно з тими коротенькими вістками, які подали Богданович, Апухтін та Павловський, Чернігівщина виставила з кожних 15 кріпацьких „ревизских" душ по одному козакові, разом 26.000 чол. Рушення було піше та кінне, поділене по повітам, а останні — по сотням. Крім того було зформовано артилерію в 40 гармат та, по окремому розпорядженню кн. Лобанова, шпиталь у м. Дебрянах для „пользованія защитников", який мав

бачить у цьому протесті другу причину, а саме, що пани хотіли цими козацькими полками охоронити свої маєтки. (П. Яворський: „Історія революційного руху на Україні", т. I, стор. 103).

[1]) На нашу думку М.М. Стороженко має рацію, коли причину оголошення „маніфесту" бачить у тому захопленню, з яким українські козаки формували свої полки.

[2]) На жаль, серед чернігівців до цього часу ще не знайшлося дослідника, який порився би в архівах, як це зробили полтавчане, і матеріялів до освітлення формування чернігівського рушення нам цілковито бракує.

бути зразковим. До підходу Полтавського рушення, як це побачимо далі, Чернігівське рушення лишалося на місцях[1]).

Б. ПОЛТАВСЬКЕ РУШЕННЯ 1812 РОКУ.

Події 1812 року розгорталися значно на північ від Полтавщини і під маніфест 6-го липня вона не підпадала. Але маніфест говорив не лише про формування рушення, а закликав і до інших ще засобів допомоги і в першу чергу звертався до „дворянства". Для обговорення всіх цих питань Полтавський губ. маршалок Дмитро Прокопович Трощинський[2]), у кінці липня скликав шляхту на спільну нараду.

Наслідки наради Полтавських шляхтичів були досить несподівані. Постановлено було на власний кошт зформувати рушення (з 25 ревіз. селянських душ по 1-му чоловіку) і забезпечити його одягом, зброєю, кіньми, провіянтом, фуражем, грошима і т. д. Рушення мало бути піше і кінне. Ця постанова від 31 липня була обов'язковою для кожного шляхтича і винний у недодержанню її мав віддаватися під суд, його майно переходило в опіку, а нижній земський суд мав стягати всі залеглості.

— „Щоб цілком збагнути вагу цього тягару — пише п. Клепацький — треба знати, що рушення, котрого від Полтавщини навіть не вимогалося урядовим розпорядженням, не касувало чергового рекрутського набору, що тоді брався по 2 чол. (1812) і по 6 (1813 р.), з кожного 500 участку".

Згідно з цією постановою Полтавщина виставила 16.116 чол., з них 6.500 кінних. Термін поставлення для пішого козака означувався в 7 день, для кінного — 14 день. На цьому-ж зібранню (31 липня) був також обраний „Начальник Полтавского Ополчення" — відставний ґенерал-майор князь Пилип Жевахов, з м. Біликів, Кобеляцького повіту. Кн. Жевахов походив з грузин-осадників, що оселені були на Україні ще за царицю Ганну Івановну, де їм були призначені невеликі маєтності. З милою особою кн. Жевахова, щирого батька та заступника українських козаків, ми ознайомимося з дальшого. У великій нужді дожив він свого віку, в наслідок такого ставлення до козацьких бід. Треба думати, вибір кн. Жевахова був якимось компромисовим рішенням тогочасних відносин, інтриг та плянів між зацікавленими особами. На цьому-ж зібранню поставлено було на обговорення питання: як мають називатися полтавські „ополченці"— „ратниками" чи теж козаками? Д. П. Трощинський настояв рішучо на тому, щоб вони називалися тільки козаками і навіть більш того, щоб усі старшинські ранги були тільки українські.

---

[1]) Ґубернським маршалком Чернігівщини був Микола Михайлович Стороженко.

[2]) Великий український патріот, одна з світлих осіб того сумного часу України, Д. П. Трощинський був дідичем Миргородського повіту і славнозвісним діячем (пізніш — міністр юстиції). Все послідуюче, в потрібній мірі, окреслить перед читачем цю цікаву постать.

Всі змушені були погодитися і Д. П. Трощинський написав такого листа до царя Олександра:

— „Наименованіе козаков присвоено им собраніем потому, что Вашему Им. Вел. благоугодно было повѣлеть млр. ген. губернатору под сим древним и народу края сего пріятним наименованіем формировать земское войско (т. т. козацькі полки). Неминуемым послѣдствіем сего было, что собраніе дворянства при составе образованія земскаго ополченія ввело прежніе наименованія чинов свойственные козачеству". — (Дж. XV, стор. 6).

Олександр I змушений був погодитися з цим вже довершеним фактом. Ця постанова викликала в Україні велике задоволення. П. Клепацький пише, що має на руках цілу низку вітальних адрес до Д. П. Трощинського з виявом радощі, що:

— „безпримѣрное от престола Монарха слово, что воины полтавскаго ополченія должны именоваться непременно козаками, по обычаю тамошнего народа — возвѣщает нам наше блаженство".

Також серед кріпацьких селян ця постанова викликала не менше захоплення, що видно з листа С. М. Кочубея, який був дуже незадоволений цим побором:

— „всі жінки — пише він — цих удаваних козаків, розуміється, називали себе козачками і були вже так загомоніли, що ледве ласкою пощастило їх угамувати". — (Дж. XV, стор. 7).

Постанова від 31 липня давала також керуючі вказівки щодо узброєння, уніформи, провіянтування та фуражування Полтавського рушення[1]).

Щодо загального характеру формування, то з чотирьох листів Д. Трощинського до кн. Лобанова (Дж. VI) можемо довідатися про всі біди та неприємності, а головне — про особисту боротьбу цих двох головних осіб.

Головна праця по орґанізації припала на Д. Трощинського і коштувала йому багато нервів та клопоту. Він мусив полагоджувати справу з поставленням козаків, підшукувати старшин та підстаршин, збирати від дідичів гроші, провіянт, фураж, турбуватися про хуткість формування (яке він навмисно затягував, щоб не надсилати козаків до Тули) і т. д. і т. д.

---

[1]) Зброя: у піших — шабля, спис і по можливості рушниця. Для кінних — замість рушниці пистоля, спис, шабля.

Уніформа. Свитина — сірого, чорного, білого сукна (по відділам); сукняні штани сірого кольору — 1, полотняні — 1; сорочок — 2; споднiх — 2; пояс полотняний — 1; смушкова шапка з синім або білим шликом; чобіт — 2 пари; кобеняк — 1, з відлогою; сакви — 1 сукняні та баклажка для води.

Для річного провіянтування козаків треба було зібрати з кожної „ревізської" душі: жита по 1 мірці та крупів по 1 гарнцеві. З усього цього вимогалося зараз же для кожного козака по $\frac{1}{2}$ пуда сухарів та на 2 місяці $\frac{1}{2}$ четверти житнього борошна і $\frac{1}{2}$ мірки круп.

Вже в перших днях виявилися труднощі, щодо взятих на себе шляхтичами зобов'язань. По-перше, в 1806 році, коли формувалася міліція, шляхтичі віддали для неї всю зброю, яку мали і в Україні зовсім не було зброї. По-друге, як тільки стала відома ця постанова, в Україні почалася шалена спекуляція. Біля 20.000 коней забрано було козаками, кілька тисяч коней закуплено армійськими „ремонтерами" і, коли шляхтичі почали закупку коней, виявилося, що коня, якого раніш продавали за 30 карб., тепер не можна було купити і за 100, сідло з 5 карб. підскочило до 30, а звичайний ремінець, що коштував 10 коп., не можна було дістати і за 1 карбованця, і т. д.

Яскравою ілюстрацією вищезгаданого може служити один з нервових листів до кн. Лобанова від 30 серпня 1812 р., де Д. Трощинський пише:

— „избранные чиновники, под предлогом болѣзней и других причин, безстыдно уклоняются от службы, а владѣльцы в поставкѣ козаков и всего принадлежащего великіе дѣлают остановки. Извините Милостивий Государь (болѣе) истины писать не в состояніи".

Це була відповідь кн. Лобанову на його прохання дістати старшин для козацьких полків. Отже Д. Трощинський не тільки не міг дати старшин, але йому самому їх бракувало. Справа з старш. та підстарш. кадром стояла, як бачимо, в рушенню також, як і в козацьких кінних полках. П. Клепацький наводить кільки прикладів, як шляхтичі ухилялися від військової служби. Один, мовляв, тому, що є церковний титар (спеціяльно зробився таким — як пише Трощинський); другий—тому, що має старих батьків або малих дітей, або з причин хороби, убогости і т. п.— причин.

Коли цю справу в Полтавському рушенні і було зрештою полагоджено в потрібній мірі, то лише виключно дякуючи дивній енерґії Трощинського.

Кн. Лобанов приспішував із збіркою рушення, щоби згідно з наказом і його відправити до Тули, але Д. Трощинський не поспішав, кожен раз відписуючи, що рушення ще не готове. Треба думати, такі часті повідомлення і привели до того, що кн. Лобанов надумався зовсім розпустити це непоспішаюче рушення. На це Д. Трощинський відповідає:

— „Вам извѣстна мѣра опасности, ежели, паче чаянія, нужда заставит отражать силу силою, а главнокомандующій арміями не найдется в состояніи отпустить части войск своих, то не будет ли Вам для сего необходимо земское ополченіе, равно как и для прикрытія пространной, непріятелем угрожаемой границы Черниговской губерніи.

Сбор земскаго войска остановить легко, но в случаѣ нужды вновь учинить оный будет при скоропостижности почти невозможно". — (Дж. XVI, стор. 7).

Але найбільш нервував Трощинського кн. Лобанов тим, що, не задовольняючися доглядом, вважав за потрібне видавати свої розпорядження, які часто йшли всупереч розпорядженням Трощинського. Це гальмувало справу, викликало тертя і нарешті приводило до різких конфліктів між цими двома особами. Один із таких конфліктів стався з-за грошей та їхнього вживання. Гроші на формування давали головне дідичі, але також міщанські та купецькі громади. Ці останні гроші кн. Лобанов почав витрачати по свойому погляду, що розгнівало Трощинського і він пише кн. Лобанову, що на його думку розподіл і цих грошей належить тільки до його компетенції, що на ці гроші він має намір зформувати шпиталь з аптекою, що коштуватиме 7.300 карб., а решту 7.500 карб. ужити на репарацію гармат. Справу зрештою виграв Трощинський. Ще один конфлікт стався з-за кінського обороку. Як побачимо далі, Полтавське рушення було перераховано на утримання від скарбу лише у 1813 році, а до того часу воно провіянтувалося виключно на власні засоби. Кн. Лобанов, оче-

видно, по припису згори, почав вимагати від Трощинського, що, крім провіянтування, дідичі мусять взяти на себе також постачання фуражу на поході на 6.500 коней. Цей припис остаточно розгнівав Трощинського і в листі від 24 вересня він доводить кн. Лобанову, що, по-перше — невідомо куди, в яку країну, події кинуть цю кінноту, а головно, що Полтавські дідичі цілковито вже вичерпали всі свої засоби. В листі детально перераховується, які суми і на що витрачено. До цього часу, пише Трощинський, витрачено вже 1.350.000 карб. В дальшому ще кілька разів було витрачену таку суму.

На збірку козаків було призначено, як знаємо, 7 днів для піших та 14 днів для кінних. Але Трощинський не поспішав і козаки залишалися по маєтках аж до початку вересня. 2-го вересня Наполеон вступив у Москву. Трощинський вирішив, що тепер прийшов час зібрати і своє військо і в перших числах вересня він видав наказ вивести козаків з маєтків і зібрати їх, на перші часи, у 15 повітах. Тут переведено було орґанізацію їх у повітові частини, що мали відповідати полкам. Щодо людського матеріялу рушення, то над цим ми зупинимося пізніш, коли його буде оглядати командування; тут лише зазначимо, що богато між дідичами було бідних, які, очевидно, не могли віддати у козаки своїх кращих робітників і призначали неперошоклясний елємент. Тим більше, що було невідомо, під яку катеґорію підпадуть ці козаки, бо, прикладом, при рекрутському наборі, з кріпацтва звільнявся не тільки рекрут, але також його родина. Отже між козаками рушення було досить старих дідів, а ще більше хлопчаків. На збірні пункти козаки були довезені на возах,

— „которые для сего должны приготовлены быть по одной подводѣ с погонщиком на каждые 24 казака, т. е. от 600 ревизских душ по одной подводѣ,"—

як цитує П. Клепацький один із дотичних наказів.

З розподілом козаків на повітові частини почалася для них муштра. — „Дав сему войску первоначальное обученіе, сколько двух мѣсячное время позволяло" — писав вже пізніш кн. Жевахов (Дж. XI, стор. 110). Але в повітах козаки пробули лише кілька днів, хутко всі повітові частини були поділені кн. Жеваховим на чотирі відділи і виступили для розташування по одному в чотирьох сумежних з Київом повітах: Переяславькому, Золотоношському, Пирятинському та Прилуцькому. 24 вересня кн. Жевахов приступив до огляду свого війська. Воно виглядало так:

Ґубернскі: начальник рушення 1, обозний 1, осавулів 2, старшин повітових 59, старшини сотенної 901; козаків: піших 9.560, кінних 6,563 разом: 16.123. Коней 6.515. Артилерії 24 гармати, ріжних калібрів, з них 9 несправних.[1])

---

[1]) З цих гармат тільки 4 були видані з арсеналів, решта—20 знайдено по панських дворах. При гарматах малося 12 справжніх артилєрістів. На гармату було по 50 картечних набоїв. Пізніше всю цю Полтавську „музейну" артилєрію було забраковано.

При рушенню мався рухомий магазин з 500 возів волових з погоничами, як це слідує з листа Трощинского від 24 вересня (але, здається, це лише перша поставка дідичів). Мався також польовий шпиталь, зформований у Кременчуку (як це слідує з реєстрів 1813 р., Дж. XII).

З цього реєстру можемо ознайомитися з українськими рангами, а у Апухтіна, який подає реєстри старшин кількох полків цього рушення (як побачимо, вони будуть переформовані у реґулярні полки), можна знайти дальші ранги.[1])

Отже так виглядали Полтавське та Чернігівське козацькі рушення. Кн. Лобанов-Ростовський у свойому „Обозрѣніе Малороссіи в лѣто 1812 года“ записує:

—„ибо никаковой рекрутскій набор не представлял еще здѣсь 42.182 чел., как составило то ополченіе наипатчѣ с 6.500 конницы".

Цифра, подана кн. Лобановим, не стисла, бо Полтавского рушення було 17.087, а Чернігівського—26.000, разом 43,087 чол. при 64 гарматах. Крім того, 6.500 кінних виставила лише Полтавщина, меж тим кінноту виставила також і Чернігівщина, кількість якої як нам, на жаль, так і ґенерал-ґубернатору кн. Лобанову не була відома.

В чотирьох вищезгаданих повітах Полтавське рушення перебувало до кінця жовтня 1812 р. для того, як пише кн. Лобанов у свойому„ Обозрѣніе“, що:

— „До того пѣхота и конница Полтавскіе держались в Переяславѣ и протчих с Кіевом пограничних повѣтах, с тѣм, что еслиб непріязненное что с Кіевом случилось, ретирующая армія, найдя себѣ подкрѣпленіе, могла-бы надѣжнѣе дѣйствовать, или б сіе ополченіе на тоже употребленіе обратилось к Глухову, еслиб обстоятельства Тулы и Калуги того потребовали мѣры той".—

Отже, як бачимо, на Полтавське козацьке рушення було покладене навіть стратеґічне завдання. Під час цього розташування підвезені були також рушниці з арсеналів: Миколаїва, Севастополя, Бендер та Житомира. В кінці жовтня кн. Жевахов отримав наказ з Головної кватири і 1 листопада 1812 року „форсированным маршем“ Полтавське козацьке рушення вирушило у похід.

V. ХЕРСОНСЬКІ ОКРЕМІ ЧАСТИНИ.

Херсонщина під маніфест від 6-го липня не підпадала, від неї чекалися лише добровільні грошеві та натуральні пожертви. Окремі міста та стани і робили це. Прикладом, перша пожертва м. Одеси виносила 300.000 карб. Проте й на Херсонщині були виставлені добровільно дві невеликі окремі частини. Бугське козацьке військо, крім трьох полків, які вже перебували у дієвій

[1]) Повітовий старшина—це по сучасній термінольоґії -- булавна старшина, в окремих випадках командір полку; мав також при собі: повітового обозного, повітових осавулів. Сотенна старшина поділювалася на: сотників, сотенних товаришів та сотенних осавулів (перший — в ранзі капитана, другий—поручника, третій—підпоручника). Адміністративні ранги—ґубернські і повітові: квартермістр, авдитор, скарбник.

армії, постановило добровільно виставити ще пять сотень, зобов'язавшись заосмотрювати їх всім потрібним. В „Историческое Описаніе... (Дж. III) маються ґравюри та опис уніформи цих Бугських козаків. Про вживання цих пяти сотень нам бракує джерел.

Другу окрему частину, своїм власним коштом, виставив знаний у свій час херсонський дідич Скаржинський. Це була окрема кінно-козацька сотня силою в 150 чол. Джерел про перебіг формування та про пізнішу працю цеї сотні так само бракує. Уніформа цієї сотні за „Историческим Описаніем" (книга пояснень томів XIV—XVIII, стор. 115) виглядала так:

в) ЭСКАДРОНЪ ПОМѢЩИКА ХЕРСОНСКОЙ ГУБ. СКАРЖИНСКАГО,

Рядовые, или козаки, сего эскадрона имѣли бѣлыя, суконныя куртки безъ фалдъ, съ воротникомъ, лацканами и обшлагами голубыми, съ выпушкою на воротникѣ бѣлою, а во всѣмъ швамъ и у бѣлыхъ погоновъ голубою, и съ бѣлыми пуговицами; шаровары темносинія, съ выкладкою, въ одинъ рядъ, голубою, обшитою бѣлымъ кантомъ; кушаки бѣлые, съ голубою обшивкою; шапки казачьи съ голубымъ верхомъ и бѣлыми этишкетами; сапоги со шпорами; сабли съ желѣзнымъ эфесомъ, въ черныхъ ножнахъ, мѣстами оправленыхъ желѣзом; пистолеты за кушакомъ; лядунки и лядуночныя перевязи изъ черной кожи, пики съ чернымъ древком; конскій уборъ казачій, съ голубымъ чепракомъ, обшитымъ бѣлою тесьмою или бѣлымъ сукномъ (Рис. 2557). Казаки задней шеренги сверхъ вышеописаннаго вооруженія, имѣли еще и карабины, на чорномъ лосиновомъ ремнѣ, черезъ правое плечо.

Офицеры при одинаковыхъ цвѣтахъ и покроѣ обмундированія съ нижними чинами, имѣли серебрянные эполеты, этишкеты, шарфы и темляки и шапки съ медвѣжьимъ мѣхом. (Рис. № 2557).

(Свѣденія и рисунки, полученные при отношеніи Н-ка Херсонской Губ. отъ 11 Февраля 1847 г. за № 2086).

VI. ЗЕМСЬКІ ЗБРОЙНІ СИЛИ.

Охоту виставити рушення виявила також і Харківщина, але, поки були зроблені підготовчі розпорядження, Наполеон захопив Москву. Тоді вирішено для захисту „власних" кордонів виставити „земське військо", сила якого виносила 13.211 козаків піших та 1.350 коз. кінних. Ближчих відомостей про військо бракує. Так само Київщина постановила виставити земське військо для захисту кордонів та внутрішнього спокою. З кожних 500 рев. душ мало бути виставлено по 3 коз., заосмотрених в одежу та провіянт і узброєних, за браком іншої зброї, лише списами. Проте уряд визнав таке військо непотрібним і наказав з тих самих 500 рев. душ дати по 10 рекрутів. Крім того для III-ої Обсерваційної армії наказано було скласти окрему конвойну команду в 390 чол. та для рухомих магазинів II-ої та Дунайської армій виставити 5.458 погоничів. Нарешті з Київщини було зібрано кілька тисяч чоловіка, заосмотрених провіянтом, для робіт по уфортифікуванню Києва.

Ґен. Богданович (Дж. I, том II, стор. 80—82) зробив спробу скласти реестр тих ґрошових та натуральних пожертв, які зро-

били окремі українські землі в 1812—13 роках. Але, як він сам говорить, це були лише випадкові і дуже неповні відомості. Прикладом, з цього ж реєстру довідуємося, що Полтавщина, крім того всього, що зробила добровільно, вислала в грудні 1812 року, по наказу кн. Кутузова, для дієвої армії у Мінськ та Смоленськ провіянту (муки, крупи, вівса) на суму 883.904 карб., але пізніш були ще інші поставлення. У реєстрах Подільщини та Київщини вражає сила коней, головно артилерійських, яка була виставлена в армію. Кількість волів, висланих до армії з України, можна лічити на десятки тисяч.

Підсумовуючи вищенаведене бачимо, що в 1812 році Україна виставила добровільно збройну силу, рахуючи зо всіма поповненнями, понад 100.000 чол., т. т. $^1/_3$ загально-російського числа (320.000 чол.), витративши для цього кілька десятків мілійонів карбованців. Крім того, як знаємо, в складі російської армії числилися: Чорноморське та Бугське козацькі війська, Слободські гусарські полки, не згадуючи вже про кілька „рекрутських“ років, які складали майже половину тогочасної російської армії.

(Далі буде).

О. П.

Вобан.

(1633—1707).

Геніяльний військовий інженер, маршал Франції, військовий письменник, видатний економіст і публіцист — Себастіян Вобан (Sébastien La Prestre, marquis de Vauban) — є той, на кому зупиняється зараз увага цілого військового світу і трьохсотлітні роковини народження якого з надзвичайною урочистістю обходить Франція.

Народився Вобан 15-го травня 1633 року в департаменті Іонни, в Бурґундії. Хлопчикові було 10 років, коли помер його батько, бідний шляхтич, залишивши сина без жадних засобів до існування. Місцевий священник змилувався над бідним хлопчиком і взяв його за служку, обучаючи у вільні часи грамоті, рисуванню та аритметиці. Хлопчик Вобан виявив незвичайні здібности і на 18-му році життя вступив на військову службу до армії принця Конде, який саме на той час був вождем „Фронди“ (феодалів, які повстали проти королівської влади). Дякуючи особливим здібностям до рисування та математики, в яких вже тоді виявлявся нахил Вобана до фортифікації, йому доручають різні інженерні роботи і тут, в армії Конде, починається його перша практична діяльність. В 1653 році, під час бою з королівським військом, Вобан дістається до полону, але в королівському війську Вобана теж оцінюють, ним зацікавлюється кардинал Мазарині і намовлює його перейти на службу до короля. Це був переломовий мент в життю Вобана і з того часу починається його енерґійна, багата наслідками праця. Спочатку Вобан був приділений до ґен. Клервіля, який керував всіма інженерними роботами Франції. В старій Франції старшини інженери та артилеристи не користувалися повагою, бо могли бути з нешляхтичів і дослужувалися лише до ранги капитана. Але видатна діяльність молодого старшини зразу ж привертає увагу як вищої команди, так і особливо короля Людовика XIV, який саме на той час розпочинає свої безконечні війни. Вобан — улюбленець короля і в 1669 році шеф інженернаго корпусу Франції.

Ціла його служба пройшла в безперестаних роз'їздах від одної фортеці до другої, які він то атакує — то захищає, то будує — то руйнує і знову відбудовує і знову штурмує. Вобан збудував 33 першоклясні фортеці, більш 300 фортець було ним або ґрунтовно перебудовано або модернізовано; він керував 48 облогами, брав участь у 130 великих боях і був вісім разів ранений. Але цим ще не обмежувалася надзвичайна діяльність цієї незвичайної людини. Вобан побудував найкращі шляхи краю, проектував і прорив канали, навіть цілі сітки їх; будував та поширював ґавані і т. д. — „Не було року — говорить один з його біографів — коли би не користувалися послугами Вобана, будь то війна або часи спокію, зима або літо" —В 1675 році здійснилася його давня мрія — Франція мала першу інженерну військову школу. Яко жарт — зараз згадують випадок, що коли за цілу свою службу Вобан попросив на три дні відпустку, то... в ній було йому відмовлено.

Себастіян Вобан.

Перевіривши і здійснивши свої фортифікаційні ідеї на практиці, Вобан на схилку життя виклав їх в шерегу своїх славнозвісних творів. („Traité des Sièges et de l'attaque des Places",—„Les Oisivetés de M. de V.", — „Traité de la défense des Places".).

В 1703 р. — „Великий Вобан"—як вже тоді називали його, отримав рангу маршала (maréchal de camp). Але хутко обставини змінилися. Вобан опубліковує свій знаменитий політико-економічний твір: „Projets d'une Dîme royale" — (проект королівської десятини), в якому критикував французьку фінансову систему, визнавав потребу широких соціяльних реформ, сміливо і відверто закидаючи Людовику XIV його божевільне марнотратство. Цей твір займає визначне місце в історії публіцистики та політичної економії. Вобана рахують попередником фізіократів. Інші його твори вийшли вже посмертним виданням. Вищезгаданий твір наробив Вобану багато лиха. Проти нього обурився королівський двір і назавше відвернувся король. Книгу було сконфісковано і по присуді — спалено. 3-го березня 1707 року в Парижу помер — в опалі — видатний солдат Франції і геніяльний військовий інженер, ідеями якого живемо ми ще й зараз.

Цього року Франція урочисто обходить роковини народження свого геніального сина. Звертає увагу вистава 200 моделів фортець, які були збудовані Вобаном. Моделі вирізані з оріхового дерева, в маштабі 1:600 і в найменших деталях ілюструють ориґінальну працю Вобана. До цього року, з причин воєнної таємниці, колекція не була доступна загалу і хоронилася в „Домі Інвалідів".

Школа Вобана. Фортеційна справа до Вобана перебувала в стадії середневічного примітивізму. Звичайно, більші міста були оточені міцними мурами з великими баштами, з міцними казематами; навкруги муру лежав глибокий, наповнений водою рів. Найважні-

шим місцем цілої фортеці були мостові укріплення, часто досить складної будови. Правда, досить розвинена вже була бастіонна система з її принципом флянґового вогню, яка очевидно і навела Вобану на ідею його знаменитих будов. В ті часи ще мало думали про будову планомірної системи фортець для захисту держави.

Примітивним був також і спосіб добування фортець. Намагалися вскочити у фортецю через браму, дуже рідко через пробиту бреш (отвір). Штурм провадився раптовою, масовою навалою на браму. Зрозуміло, що це рідко давало бажані наслідки і тому, розбивши пару разів собі голови, обмежувалися бльокадою. Але частіш справа кінчалася скорше. В ті часи жила традиція, що коли місто захоплене штурмом, то всі мешканці, без якої будь різниці щодо віку або роду, вирізувалися до ноги. З цих простих причин навіть найбільш відважні коменданти, відбивши перший штурм („штурм чести")— капітулювали. Залога з музикою та стягами виходила з фортеці і йшла до другого свого міста.

Вобан зробив з Франції величаве й могутне „Précarré" — т. т. квадратовий укріпленний табор, оточений фортеційними зонами, з силою різних опорних пунктів та окремих депо, що і створило міцну базу для французької польової армії при її операціях за кордоном.

Фортеці цього самого „Précarré" захищали Францію ще й в часи Великої війни. Зараз ідея „Précarré" триумфує знову, це вона лягла в освову модерної стратеґічної будови Франції. В основі розумувань Вобана лежала абсолютно модерна думка. Його принцип — „укріплених зон" — полягав в укладенню такої фортецийної системи, при якій досягається: 1) безперервний огневий фронт; 2) кругозе флянкування; 3) глибина вогню (шахматна система). Цей принцип і ліг в основу будови його характерних фортець. Вобан викинув оборону фортеці за мури, далеко в поле. Навкруги фортеці він будує—укріплену смугу—з різноманітними, одне одного флянкуючими укріпленнями, розкидає по полю загороди, різні перешкоди і т. д. В самій фортеці він модернізує бастіони, придавлює їх до землі, висуває наперед, творить з них огнево-перехрестні центри, звязуючи їх між собою та з укріпленою смугою перекритими ходами сполучення. Вобан завше ориґінальний, він не має шабльону і посідає дивний талант маскувати свої будови в місцевості. Всі вони ніби втілені в місцевість.—„Різноманітність будов його—говорить ґен. Кюі—безконечна, у нього немає навіть двох тотожніх фронтів".

Своїми будовами Вобан намагався дати найбільшу опірну силу оборонцеві, створити йому операційну площу, а тим самим змусити нападаючого просуватися вперед крок за кроком, переборюючи окремі огневі пункти спротиву. Цим він хотів зламати завчасу силу ворога. „Faciliter la défensive, pour assurer l'offensive" (полекшувати оборону, щоби забезпечити наступ)—так характеризував René Gauliol його школу.

Вобан геніяльно керував облогамн. Він перший повстав проти безглуздої звички лізти навалом на пробій і дав спосіб дійсної, систематичної, вирахованої в найменших деталях атаки. Надто знані нам з часів Великої війни—„паралелі”—це ж Вобановський твір. Це він систематизував повільне, методичне наближення до—„вінчання ґласису”.

—„Піхота не є огнева сила—твердить Вобан у XVII віці—зброя піхоти — лопата. Піхота є траншейна залога, її справа влаштовувати добре прикриті підступи та „паралелі”.—

—„Більш землі — менш крови!” -- кричав, сам ранений, Вобан, перескочуючи з одної „паралелі” до другої.

—„Піхота є сила ближнього бою”—сказав Вобан і... винайшов багнет![1]) Т. зв. контрольні стріли вночі по зробленим до ворога проходам, підтримка атакованого сусіда фляінґовим вогнем і т. д., і т. д.—все це Вобановські думки.

Жорстоку боротьбу мусив витримати Вобан з артилєрістами, які, по старій традиції, рішали вогневі завдання в той спосіб, що „глушили” по центру обложеного міста. Очевидно—це дуже лякало дітей та жінок.

—„Артилєрія руйнує підступи та тушить ворожі батареї, а не лякає дітей—доводив Вобан—не кількістю гармат, „лише доцільними батарейними позиціями досягається огнева перевага”.—Він же видумав „артилєрійську атаку” яку ми тепер називаємо „артилєрійська підготовка”.—

—„Хуткість в облогах фортець—писав Вобан—не прискорює їх захоплення, навпаки віддалює і робить більш крівавими”.—

Практичні наслідки школи: французи при штурмі Намюра гублять 2500 чол.; оборонці—голянці—5000 чол. Хутко після цього голянці в свою чергу атакують Намюр—кладуть 18.000 чол.; натомість французи—8.000 чол.

Доктрина Вобана. Чи можна говорити про таку? Перед війною французи писали:—„В його мемуарах зустрічаються знамениті твердження, в його плянах — чудові приклади, але з них трудно скласти доктрину і це тим більш боляче, що він цілковито розумів хиби фронту, який уживався до нього і навіть при ньому”.

Отже драма Наполєона та Франції власне і полягала в тому, що не могли зрозуміти Вобана. Прийшов Наполєон — „Le soleil se leva radieux!“ [2]). Наполєон думав, що його фортеці лежать в ногах та на кінцях багнетів його ґренадерів і... помилився...

І це тим більш дивно, що він так уважно студіював свого геніяльного попередника — полководця і великого інженера Юлія Цезаря. Поки не була цілковито готова база, Юлій Цезарь ніколи не йшов наперед. Методика його операцій — захоплююча. Наполєон забув про Вобана. В 1814—15 р. р. буйні наполєонівські ескадрони

---

[1]) В ті часи піхота була двох родів: пікінери—узброєні піками та мушкетери—мушкетами. З винаходом багнета пікінери зникають.

[2]) — „Сонце взійшло проміняєте!” -- такими словами починав Наполєон свій знаменитий „Бюлетень Австерліця”.

хмарами проносилися через — „укріплені зони“ — Вобана... З шаблями... на смерть!

Злий жарт в історії думки. Зарано народився Вобан. Ще потрібно було, щоб відгомоніли би громобійні бої—„імператора полей”.

Але геніяльна думка Вобана попереджувала століття. „Французи мають — „ориґінальну хибу“ — говорив Вобан: „вони погорджують своїми укріпленнями”. Роки 1814 — 15 та 1870 — 71 — підтвердили це. „Найслабше місце Франції—твердив Вобан—північ! ”— Рік 1914-й теж ствердив це.

Автор статті про Вобана в російській „Военная Энциклопедія”, користуючися з французьких джерел, писав, якраз на передодні Великої війни:

— „але немає сумніву, що поради, які залишила ця велика людина відносно будови фортець, значно слабші по своїй цінності тих правил, які він пропонував для атаки”.

Так розуміли Вобана!

Вобан і Кляузевиць! Що спільного? Один перекопав землю цілої Франції, другий в кабінетній тиші шукав елементів наступу. Знайшов, описав їх знаменито, а в кінці додав: — „оборона сильніша за наступ”...

— „Кляузевиць сам себе перекреслив! ” — з піною у рота кричали „зловредні” критики. — „Ага — шепотіли боягузи — сам Кляузевиць твердить, що оборона сильніша від наступу”. — Казуїстичні німецькі фільозофи пояснили тим і другим, що, мовляв, Кляузевиць не закінчив свого твору і що цей вислів треба розуміти в льокальному змісті.

— „Faciliter la defensive pour assurer l'offensive“— заповідав великий Вобан. В життю людини, як і в життю країни, бувають менти силового напруження і менти часового ослаблення. Це фізіольоґічний закон, по нашій військовій термінольоґії — „евантуальності”. — Коли б Наполеон в 1814 році мав би Вобана, він міг би: „Faciliter la défensive, pour assurer l'offensive“. — Кляузевиць має рацію, при відповідних обставинах оборона може бути сильнішою від наступу (Верден — не в льокальному ж змісті!), але рішення може дати тільки і лише один наступ! В основі оперативного розумовання Вобана лежала думка, що країна — це укріплена база, з якої полководець розпочинає свої наступові операції; в разі потреби, в ній він знову підсилюється і знову переходить до наступу. Сам Вобан завше наступав, він два рази лише оборонявся, але й тоді тільки наступав. Клясифікація випадів з фортець — це ж також його приписи. „Tous mes services ont donc roulé sur les siéges“ — ніби докір читаємо в одному з листів Вобана [1]).

Резюмуючи вищезгадане, скажемо: Вобан — це база; Кляузевиць — операція. Але геніяльна думка Вобана, яка передчувала на-

[1]) — „Ціла моя діяльність зрештою і була ж присвячена облогам” — G. Chambray — „Vauban“ — Notice historique, Prs. 1845, стор. 33. Крім того, бібліоґр.: G. Michel. „Histoire de Vauban”, 1879; Цезарь Кюи—„Краткій историческій очерк долговремен. фортификаціи”.— СПБ. 1897. Найновіше: Доклад ґен. Chauveneau в „Revue d'Infanterie“ від 1.VIII 1933.

віть еволюцію зброї, охоплює Кляузевиця і дух його операції укладає в систему й методу. „Полекшувати оборону, щоби завше забезпечити собі наступ" — це і є доктрина Вобана.

Україна і Вобан. В нашій історії можемо знайти кілька цікавих прикладів до остаточного зрозуміння вобановської доктрини. Наш великий полководець кн. Святослав, так само як і Наполеон, не звертав уваги на укріплення Руської Землі, він так само думав, що його фортеці — це його грізні полки. Кн. Святослав, як знаємо, фатально помилився. Під той час, коли він бився в Болгарії, печеніги ледви не захопили Києва, а самий брак укріпленої бази і спричинився зрештою до його траґічної смерти. Натомісць діяльність кн. Володимира Мономаха, нашого великого воєнного педаґоґа, цілковито перейнята вобановською доктриною. Перш ніж розпочати операції проти половців, він закінчує працю своїх великих дідів і Переяслівську землю обертає в міцний укріплений плацдарм, на зразок Стугнянського та Роського. Закінчивши фортифікаційну працю, Володимир Мономах розпочинає бойові операції, які і кінчаються тим, що половці цілковито залишають наші степи і відходять за Дон. Літописець оповідає, що довго потім згадували на Русі, як він — „загнав окаяних агарян за Залізні Ворота". — На жаль, нащадки Мономаха мали, як знаємо, інші турботи.

* * *

Нам також приємно буде довідатися, що Україна звязана з Вобаном ближчими спогадами. В той рік, коли народився Вобан, на Україну приїхав його славний земляк Гійом Левассер де Боплян. Теж військовий інженер, людина дивугідної енерґії та працездатности. По своїй службі він був ворог України, по своїй діяльності та наслідкам — великий та славнозвісний приятель України. Він був на польській службі — бився з козаками, лл'яв гармати, збудував на Україні силу фортець, обороняв, штурмував, руйнував, відбудовував їх — теж перекопав та виміряв землю цілої України, В 1648 р., на передодні великих подій, він залишає службу і повертається до Франції. Боплян захоплений Україною та її дивним народом. Починає писати свій знаменитий твір — „Опис України", яким хоче „оповісти Европі про Український народ, який більш за всіх прагне до незалежности". — До цього великого твору він додає, зроблену ним на основі його вимірів, першу і найзнамениту — „Мапу України". До 1665 р. Боплян захоплений лише виданням свого твору, але з цього року надумує знову повернутися на фр. військову службу. Під цей час, як знаємо, Вобан є вже — „великий". — В архівах фр. воєнного міністерства залишилася „Замітка королівського інженера Бопляна Левассера", з якої видно, яку розмову мали між собою при зустрічі Вобан та Боплян. Урядовець міністерства записав таке: „Королівський інженер Левассер де Боплян має за честь представити, що прослуживши 15 років на службі його Величности небіжа короля, він залишив

Францію задля далекої країни Польщі. Там він ознайомився докладно з Україною або країною Козаків, про яку нині так багато пишуть. 18 років п. Левассер де Боплян пробув в Україні, де вів постійну війну з Козаками, будував міста і села, назви яких нині обходять всі часописи через баталії, що відбуваються там. Його В. польський король небіж Владислав IV, дуже цінив п. Левассера де Бопляна і тільки його смерть спонукала останнього залишити Польщу. Нині п. Л. де Боплян просить зачислити його знову на королівську службу, якій сподівається віддати своє життя і весь глибокий досвід, що придбав в далекій Україні. П. Л. де Боплян склав окрему книжку про Україну, яка добре відома Ґенерал-Поручникові Вобанові". — („Літопис", Берлін, 1924, кн. 1, стор. 8).

Також „добре відома" була Вобану і друга книжка про Україну — „Історія козацьких війн" — Пєра Шевал'є, який їздив в Польщу вербувати козаків на фр. службу. Також добре відомі були Вобану і самі козаки, яких навербував Шевал'є і які взяли участь в боях під Дюнкірхеном, про що говорить сам Вобан на сторінках „Les Oisivetes de M. de Vauban". — Вся це, як бачимо, може бути темою цікавого досліду.

Редакцією одержано наступне:

НАКАЗ — Копія.

Головної Команди Війська і Флоти Української Народньої Республіки.

6 вересня 1933 р.

№ 1.

На еміґрації.

9 липня біжучого року Національна Французька Федерація Комбатантів доручила Голові Товариства вояків Армії УНР у Франції Ґенерального Штабу Ґенерал-Хорунжому Олександрові УДОВИЧЕНКОВІ *Diplôme d'Honneur*, як довід визнання його заслуг на полі співпраці з нею.

Така увага з боку авторитетної та, хоч чужинецької, але близької нам духово орґанізації до Ґенерал-Хорунжого Удовиченка є в той же час дуже цінним проявом симпатії до Товариства вояків Армії УНР у Франції. Вона свідчить, що Товариство вояків потрапило здобути серед французьких вояків зрозуміння і співчуття для наших визвольних змагань.

Відзначена в той спосіб офірна і патріотична праця нашого вояцтва у Франції під проводом Ґенерал-Хорунжого Удовиченка в боротьбі за визволення України і для Її слави знайде належну оцінку з боку Українського Народу й Уряду після повернення до Батьківщини, а тепер в Її імени висловлюю подяку Ґенерал-Хорунжому Удовиченкові і всьому Товариству вояків.

Ориґінал підписали:

АНДРІЙ ЛІВИЦЬКИЙ (в. р.)
Головний Отаман.

В. САЛЬСЬКИЙ
Ґенерального Штабу Ґенерал-Хорунжий,
Міністр Військових Справ.

ТИМІШ ОЛЕСІЮК,
Доктор.

Українські кольоніяльні землі*)

IV.

СІРИЙ КЛИН — БЛИЖНЄ СХІДНІЙ КРАЙ — КАЗАКСТАН.

Приступаючи до обговорення справи Сірого Клину, автор вважає за необхідне подати нині декілька своїх зауважень, які пояснили би читачеві істотний характер тверджень, зформульованих автором як у попередніх, так і в цьому, останньому розділі його розвідки. Одночасно автор хоче оправдатися з деяких закидів, які довелося йому почути від часу друковання цеї розвідки в „Таборі", та відповісти на деякі критичні зауваження.

Перш за все, автор в жадному разі не може погодитися з думкою, що нині всякі дослідження, всякі розважання на теми кольоніяльно - територіяльного поширення українського народу можуть бути передчасними, а навіть, з тактично-політичного погляду, шкідливими для української справи.

Якби тяжким ні було сучасне положення всього уярмленого, розчетвертованого українського народу,—всеж лишається він народом потужним і фізично і духово, народом з вільною, світлосяйною майбутністю, а не народом — рабом, як того хотіли би засліплені ненавистю вороги. Ми, українці, не сміємо ні на хвилину забувати, що власне історичним злидням завдячує український нарід свою сучасну міць тіла та духа, свою широкопросторість. Адже, чи не спричинилася тисячелітня крівава боротьба з безконечними ордами степових кочевників, від гуннів починаючи, а на кримських татарах кінчаючи, до тої надзвичайної єдности культурно-побутової та мовної, яку нині спостерігаємо серед українського народу на величезному просторі його розселення? Чи не тяжка неволя дала нам барвну епоху оспіваної від глибини українського серця Козаччини? Чи не дала вона нам Великого Богдана? Не звернула нам у вічне та остаточне посідання зруйнованої татарами обобічної Придніпрянщини? Чи період Руїни нашої козачо-гетьманської державности не привів до з'українізовання земель Слобожанщини? Чи заведення царицею Катериною кріпацтва не привело український нарід до міцного осельчого опанування широкого побережжя Чорного моря, цеї, мовляла Катерина,—„Новоросії"?... Чи зруйновання Запоріжжя не повернуло Україні колись втрачений уділ — староknязівську Тмуторокань — нинішню українську Кубань та Підкавказзя?...

Сучасна чергова українська біда цілком певно незабаром

---

*) Див. „Табор", числа 17 і 18.

мине, а за нею прийде не лише остаточне національне визволення українського народу, не лише побудовання могутньої Української Держави, але й остаточне сформовання української національної території, цеї необхідної виживчої, „вітальної” просторіні. Цілком зрозуміло, одначе, що все це український нарід здобуде лише через напруження свого розуму, своєї волі, своєї сили. Підготовча дослідча праця в справі українських кольоніяльних земель, цеї невідлучної складової частини українського територіяльного проґраму, на думку автора, нині не тільки не може бути передчасною, але мусить вважатися вже й значно запізненою. Так багато бо серед українського суспільства в кольоніяльно-територіяльній справі невідомого, неясного, непродуманого і так близький час, коли треба буде не розважати, а діяти. Автор цею своєю скромною розвідкою стремить не до викликання легкодушної сенсації, не до розважання читачів феєричною казкою з тисяча одної ночі, а до побуждення серед українского політично думаючого суспільства потрібного інтересу та до витворення в так важливій справі хоч би загальних проґрамових підстав. Автор рівнож не може доглянути, яку тактично-політичну шкоду українській справі може принести нині розважання в часописах українського кольоніяльного проґраму. Ясний вироблений проґрам необхідний нині для самого українського суспільства; чи буде він такий чи інший,—приятелі зможуть його зрозуміти, а по зрозуміння та апробату до ворогів нічого й звертатися. Адже вони заперечують саме право на самостійне існування українського народу, тож, без сумніву, не погодяться добровільно й на такий його мінімальний територіяльний проґрам, що позволив би українському народові хоч би п'яту на твердому ґрунті оперти.

Друге зауваження стосується тих фактичних даних та джерел, з яких користав автор при опрацьованні цеї розвідки. — Українських докладніших опрацьовань справи українських кольоніяльних земель з демоґрафічно-політичної точки зору, на жаль, досі немає. Тож автор, в силу необхідности, був змушений користати або з даних офіційних демоґрафічних переписів, що мають на собі виразні прикмети чужих та ворожих українству російських тенденцій, або з праць чужинців, досліди яких, скеровані до інших цілей та в іншому напрямку, лише побіжно освітлюють участь українців в осельчо-кольонізаційних пропесах на деяких територіях. Дані ці, здебільшого досить далекі від правди та від бажаної повноти, автор всеж уважав за необхідне критично дослідити та точно зацитувати, яко єдиний релятивно певний матеріял до виказання існуючих розвоєвих напрямних українського розсельчого процесу. Власне на цих загальних розвоєвих тенденціях, які старався в цій розвідці встановити автор, будує він свої постуляти національно-політичного характеру, дотримуючися якнайбільшої обережности та об'єктивности. В якому ступневі це вдалося авторові, вкажуть дальші дже-

рельні праці інших українських авторів. Поки-що автор не бачить достаточних підстав міняти свої висновки ні в бік побільшення числа й ваги української людности на новозаселених землях, (як це робить дехто з патріотів—українців, оптимистично все оцінюючи „на око"), ні в бік поменшення (як це роблять несвідомо чи свідомо росіяне, а за ними деякі залякані наші земляки).

В третіх, нарешті, автор рішуче зазначає, що всі твердження політичного характеру, висловлені в цій розвідці, мають лише приватне-дискусійне значення і відповідальність за них поносить лише сам автор. Катеґорична форма авторських тверджень походить з глибини переконань самого автора, а не з апробати цих тверджень якою будь політичною українською ґрупою чи керуючими національно-політичними колами. Деякі твердження автора міродайні українські кола трактують навіть просто, яко еретичні,—однак автор цим не дуже переймається. Інші „єресі" його, колись проголошувані ще в Центральній Українській Раді, стали нині, дякувати Богові, вже загально признаними національними українськими доґматами.

* * *

Ближнє-Східній терен компактної азійської української кольонізації — Сірий Клин, в порівнанні з Зеленим Клином, мусить вважатися за цілковито упосліджений під поглядом освідомлення та зацікавлення ним як серед українського суспільства, так і серед міжнародньо-політичних чинників.

Про українців, оселених у Сірому Клині, нема досі жадної більшої української розвідки чи навіть статті, що з'ясовувала би їх чисельний стан, територіяльне поширення та розвоєві тенденції культурно-національного та політичного життя*).

Лише вряди—годи з'являється в українській пресі коротесенька звістка про ті чи інші факти з життя українців на теренах Сірого Клину. Сама назва „Сірий Клин" досі не має, в свідомості навіть керуючих верств українського суспільства, якого-будь конкретного територіяльно-ґеоґрафічного та політичного змісту. В політичних концепціях українських та чужинецьких терени ближнє-східньої азійської української кольонізації цілковито покриваються туманно-романтичними але цілковито нереальними формулами „Туркестану" або „Сибіру".

Між тим проблема Сірого Клину заслуговує вже й нині на пильну увагу з боку українського суспільства. Важливість її походить не лише з самого факту існування на теренах Сірого Клину кількамілійонової маси українських осельників, не лише з того, що надзвичай сильний приплив сюди переселенців неми-

*) Вже по написанні цієї розвідки автор з приємністю довідався, що в Річнику за 1934 рік Економічного Бюра в Варшаві має бути видрукована стаття інж. Деревянка про Сірий Клин.

нуче мусить незабаром привести до повного зукраїнізовання краю, — але й з того, що, без побудовання окремої політичної концепції Сірого Клину, українській державно-політичній акції не може вдатися поширення бльоку народів — держав, загрожених російським імперіялізмом, на терени Середньої Азії.

Отож, приступаючи нині до розважань над цілокупностю проблеми Сірого Клину, мусимо перш за все з'ясувати, що розуміємо під цією назвою в територіяльно-ґеоґрафічному розумінні.

Як назва „Зелений Клин" має кілька значень: з них первісне, вузше, що означало невеличку частину Південно-Уссурійського Краю; друге, сучасне, що охоплює собою цілу Приамурщину і, нарешті, третє — увесь велетенський Далеко-Східній Край, як терен кольоніяльно-політичної експансії України, так і назва „Сірий Клин" має потрійний обсяг розуміння.

Первісно „Сірим Клином" українські осельники назвали вузьку смугу своїх кольоніяльних теренів на полудневому окраї Киргиз-Казакських степів у Сирдар'їнській та Семиріченській ґуберніях. Цей властивий „Сірий Клин", сірий барвою своїх лессових-глиняних ґрунтів, поширюючися на всі сторони, сполучився вже нині в одну цілість на північному сході з широкою смугою кольоніяльних українських теренів, що розвинулися та охопили Киргиз-Казакський степ рівнож з півночі. Увесь цей простір киргиз-казакського степу вже нині зайнятий під оселі кольоністів-европейців, простір, у формі півкола, що тягнеться широкою смугою з заходу від р. Урала до р. Іртиша та верхньої Обі, на сході од р. Ілі і до верхів'я р. Сирдар'ї на полудні, — це „Сірий Клин" в нашому сучасному зрозумінні. Нарешті найширше розуміння „Сірого Клину", до якого хід подій мусить неминуче довести,— це весь терен киргиз-казакських степів, весь Ближнє-Східній Середнє-Азійський Степовий Край.

До сформовання в таких власне рамках окремого самовартісного та самодіяльного ґеополітичного комплексу непереможно ведуть найважливіші життєві чинники, а в першій мірі природньо-ґеоґрафічний характер краю, культурно-побутовий та господарчий рівень автохтонної людности і сила, напрямок та особливості осельчого руху европейських кольоністів.

(Далі буде).

До ВШ. ПП. Читачів.

Друкуючи нижче два заклики Музею Визвольної Боротьби України, Редакція журналу звертається зі свого боку з ласкавим проханням про можливу допомогу Музею у виконанні високих завдань, а з'осібна пам'ятати про збірку в день 22 січня.

Збудуймо Український Дім у Празі!

До Вас, як до Українців, звертається з оцим закликом Музей Визвольної Боротьби України; звертається до всього українського громадянства: партійних і безпартійних, заможних і незаможних, старших і молодших — до всіх, хто почуває себе Українцем, для кого дорога українська справа, оці слова:

Переживаємо люте время. Наша доля знівечена під колесами історії. Нас калічать духовно й винищують фізично. Треба великого напруження сил і праці, щоб витримати жорстокий іспит і не впасти. В цей грізний час нашого національного лихоліття лише глибока віра в наше майбутнє й тверда праця над його вибудованням можуть урятувати наш нарід від культурного упослідження, а то й повного загину. Кожна одиниця повинна дбати про націю, для неї жити й працювати.

В міру сил і вміння таку працю провадить і Музей Визвольної Боротьби України в Празі. На чужині, в малосприятливих обставинах, без потрібних засобів, дбає він про врятовання й збереження реліквій з нашої визвольної боротьби. За минулих 8 років діяльности Музей ВБУ зібрав багаті колєкції річей, що мають загально-національне значення. Серед них особливо численними є пам'ятки наших збройних змагань: бойові прапори української армії, зброя українських вояків, нагороди лицарям, військові відзнаки, уніформи, військові денники, мемуари, мапи, пляни, безліч фотографій нашого війська й війни, військові альбоми, література, пам'ятки Українських Січових Стрільців, протоколи їх Боєвої Управи, матеріяли з життя та праці в українських таборах полонених і інтернованих, і багато-багато інш. У відділі політичному Музей зібрав показні пам'ятки нашої праці біля державного будівництва та свідоцтва нашого державного життя: архіви українських дипльоматичних місій закордоном,*) архіви багатьох політичних організацій, урядових і громадських, численні матеріяли про життя й працю нашої еміґрації, про підневільне життя нашого народу на українських землях (утиски, переслідування, голод, політичне й культурне будівництво, боротьбу з гнобителями й т. д.). Дуже багатими є також і інші відділи Музею як мистецький, загальний та окремі збірки. Не можна й приблизно перелічити тут усіх тих багацтв, які з'оседредив за цей час у своїх збірках Музей Визвольної Боротьби. Тяжко сьогодня оцінити й те величезне значення, що його мають і матимуть ці матеріяли для нашого відродження.

Збірки Музею розрослися вже до таких розмірів, що дальше збільшення їх і належне впорядкування вже тепер дуже утруднене тіснотою помешкання. Музей міститься в трьох найнятих кімнатах,

*) Так, напр., збірки дипльом. відділу Музею поповнилися в останній час архівом Української Дипльоматичної Місії в Фінляндії, документами бельґійсько-голяндської місії, що їх повну валізу передав на певних умовах до Музею б. посол проф. А. Яковлів, та архівом допомогового комітету при Дипльоматичній Місії УНР у Празі, який передав до Музею б. посол. акад. Ст. Смаль-Стоцький.

використаних від подлоги аж до самої стелі. Багато музейних матеріялів лишається нерозпакованими в двох складах, також повних. Музей не може обійтися далі без власної домівки. Тільки в своєму, для його потреб пристосованому помешканні могтиме він далі належно розвиватися й повнити своє національне призначення. Це поставило перед усіма нами завдання збудувати для Музею Визвольної Боротьби Український Дім у Празі. Гроші на це треба зібрати.

Акція Українського Дому в Празі розпочата, як справа всеукраїнської потреби й ваги, і має бути здійснена спільним зусиллям всього українського громадянства. Музей Визвольної Боротьби України творився силами всіх—українців з усіх частин української землі й еміґрації. Для його розвитку працювали, його збірки поповнювали також усі. Так само всеукраїнським є він і своїм змістом: в його колєкціях зібрані памятки української праці й боротьби за визволення на цілій нашій землі й на еміґрації. Про власну домівку для нього й про його майбутнє мусимо дбати також усі. Т-во розпочало вже збіркову кампанію й провадить її серед наших установ, орґанізацій і серед окремих одиниць. Початок її заповідає повний успіх. Українське громадянство завжди виявляло глибоке розуміння й жертвенність для справ національного значення.

Щоб надати акції всеукраїнського характеру, Музей Визвольної Боротьби орґанізовує збіркову справу так, щоб усі наші патріоти, як в Краю, так в Америці й на вигнанщині, могли дати свою цеглину для Українського Дому в Празі. Для цього Музей дбає про орґанізацію на місцях збіркових комітетів, розсилає підписні листи, призначає своїх відпоручників та уповноважених і т. д. В налагодженні цієї справи, щоб вона справді була всеукраїнською, Музей Визвольної Боротьби просить допомоги всіх — допомоги моральної, орґанізаційної й матеріяльної.

Українці!

Жертвуйте всі на будівлю Українського Дому в Празі!

Жертвуйте, хто скільки може!

Вписуйтеся самі і вписуйте Ваші товариства в Фундатори Українського Дому й Добродії Музею Визвольної Боротьби України!

Робіть між собою збірки пожертв на Український Дім!

Використовуйте для цього кожну нагоду!

Засновуйте на місцях комітети для збірання пожертв на Український Дім! Хай не буде ні одного Українця, щоб не зложив би своєї цеглини на будівлю Українського Дому в Празі!

Хай не буде ні одної української установи чи орґанізації, щоб не вписалася б у Фундатори Українського Дому чи в Добродії Музею Визвольної Боротьби! Імена всіх, і тих найменших жертводавців Музей збереже Україні в своїх пам'ятних книгах. Хто дасть відразу або частинами пожертву вартістю 10 амер. долярів, буде записаний в окремій Пам'ятній Книзі ФУНДАТОРІВ УКРАЇНСЬКОГО ДОМУ; а хто дасть 25 долярів — буде записаний в Золотій Пам'ят-

ній Книзі ДОБРОДІЇВ МУЗЕЮ ВИЗВОЛЬНОЇ БОРОТЬБИ УКРАЇНИ. Фундатори й Добродії в подтвердження своїх пожертв дістануть на руки від Музею Визвольної Боротьби України почесну пам'ятну посвідку вдячности.

Пожертви надсилати на адресу Директора Музею проф. Д. Антоновича: Prof. D. Antonovyč, PRAHA-Nusle, 245, Czechoslovakia.

МУЗЕЙ ВИЗВОЛЬНОЇ БОРОТЬБИ УКРАЇНИ.

22 січня — день Музею Визвольної Боротьби України.

Одним з важливіших національних свят українського народу є свято 22-го січня з нагоди проголошення самостійности України та соборности українських земель.

Скрізь, де скупчується українське громадянство, відбуваються в це свято сходини, щоб теплим словом згадати борців за волю України та зміцнити свій дух у боротьбі за здійснення в життю тих ідей, що втілено в історичних актах 22-го січня 1918 та 22-го січня 1919 р.

Товариство „Музей Визвольної Боротьби України" на своїх загальних зборах 27-го червня м. р. ухвалило звернутися до українського громадянства з закликом — уважати день 22-го січня за день Музею Визвольної Боротьби України та підтримати розпочату ним справу збірки пожертв на будову Українського Дому в Празі.

Нехай в свято 22-го січня українське громадянство своїми пожертвами забезпечить існування Музею, що своїми збірками свідчить про тяжку путь, пройдену українським народом, та кличе до дальшої боротьби за створення незалежної України!

За Управу Товариства

Горбачевський (в. р.), голова. **Ст. Сірополко (в. р.),** секретар.

Пожертви надсилати на адресу Директора Музею проф. Д. Антоновича: Prof. D. Antonovyč, PRAHA—Nusle, 245. Czechoslovakia.

В Чехословаччині — на поштове конто Музею: Прага 80940.

Український Науковий Інститут в Берліні.

У зимовім семестрі в помешканні Інститута будуть прочитані такі курси з українознавства:

1. Доц. д-р Б. Крупницький: „Політична історія України" (XVI—XVIII ст. ст.) — середа 19-20.

2. Проф. д-р З. Кузеля: „Українська національність" (матеріяльна культура України) — п'ятниця 19-20.

3. Доц. В. Леонтович: „Історія українського державного права" — понеділок 19-20.

4. Проф. д-р І. Мірчук: „Українська культура".

В. САХНО,
Сотник, інж.

Заклади направи зброї та їх праця.

I.

Держава, як відомо, в багатьох випадках виступає яко власник різних підприємств і закладів. Одні з цих підприємств і закладів держава провадить для одержання зисків, що в державнім бюджеті відограють значну ролю (підприємства горільчані, тютюнові, сірників і под.). Другі—державі не дають великих зисків, але, з огляду на їх значення суспільне і стратеґічне, держава затримує їх у своїх руках (залізниці, державні шляхи, модерні самоходові шляхи та ін.).

Третя ґрупа підприємств і закладів не дає державі зисків і часто-густо вимагає значних видатків. До цієї ґрупи належать численні підприємства, що зв'язані з обороною кордонів держави, зв'язані з забезпеченням війська річами, потрібними для збройної оборони краю.

До цієї ґрупи відносимо різнорідні заклади і підприємства, а саме такі, як фабрики літаків, возів, річей зв'язку, танків, моторів, фабрики-швальні і гамазеї—складниці, фабрики муніції і гамазеї — порохівні, фабрики зброї ручної і кулеметів, фабрики зброї артилерійської і гамазеї-складниці і т. п. Крім цих фабрик і закладів, що виробляють або переховують речі нові, держава провадить значну кількість фабрик і закладів, що займаються направою річей уживаних, направою зброї. Ці державні заклади і підприємства творять ґрупу численну і при тому різноманітну, починаючи від майстерні полкової чи дивізійної, з конечности рухомої, і кінчаючи фабрикою з численним персоналом і сталими варстатами, відповідно урядженими.

Перелічуючи державні заклади і підприємства, не малося на увазі дати їх спис. Ходило лише про з'ілюстрування ролі держави яко підприємця. А роля ця, як бачимо, різнородна і різноманітна, а обсяг державної господарки надзвичай широкий і розгалужений. Відповідно до обсягу, кошти державної господарки теж виносять добрий гріш. Тому, зрозуміло, що не тільки чинники урядові, але і суспільство на цю господарку звертає пильну увагу і цікавиться нею остільки, оскільки це можливо з огляду на її завдання.

Донедавна утримувався погляд, що засади і підстави господарки державних закладів і підприємств мають бути інші, чим закладів і підприємств приватних. Одначе тепер цей погляд вже полишено. Наука о підприємствах трактує їх однаково з підприємствами приватними і ставить ті самі вимоги, що до господарки продукційної і фінансової.

Нам видається слушним до цього зробити таку увагу. Підприємства і заклади державні (як рівнож і самоврядовань) належать до типу т. зв. підприємств без господаря—фізичної особи. Цей брак

господаря треба покрити надзвичай докладною і продуманою системою орґанізації. У приватних підприємствах браки орґанізаційні, коли вони, звичайно, маються, до певної міри унешкодливлюються безпосередньою ініціятивою і доглядом господаря-власника, що зацікавлений в одержанню найліпших грошевих здобутків. У підприємствах державних керовник безпосередньо або не зацікавлений матеріяльно, або дуже мало. Тому в орґанізації цих підприємств не можна толерувати жадних недокладностей. Праця і нарис її на всіх щаблях і ділянках мусить бути згори продуманим і усталеним, навіть у дрібницях.

Не хочемо сказати, що роля керовників і працьовників цих підприємств має бути обмежена, лише треба через продуману орґанізацію скерувати у певному напрямі ініціятиву і досвід персоналу, що провадило би до найліпшого здобутку, який є однаковий у підприємствах приватних і державних, а саме: осягнення можливо найліпших результатів при витраті можливо найменшої кількости праці, а тим самим і коштів.

Після цих загальних уваг зупинімося найперше на орґанізації направчих закладів і то з міркувань чисто льоґічних. Заклади направчі у державі новоповсталій, чи державі, що відновлює своє існування по певному часі, розпочинають функціонувати одними з перших і то навіть у моменті творення армії, у моменті шукання підвалин, на яких армію будувати. Першим завданням цих закладів у такий момент буде допровадження зброї, що мається в частинах чи на складах, до стану ужиткового. Гатунки і типи зброї у цьому періоді початкування не мають рішаючого значення. Треба і повинно використати як найліпше той матеріял узброєння, що мається під руками. Впровадження рушниць, кулеметів і гармат типів найновіших, або поліпшених, є питанням дальшого. Ходить лише про те, щоби зброя була цілковито здатною до ужитку і давала можність осягти передбачення конструктора тої чи іншої зброї, щодо цільности, скорострільности і витрималости. А зрештою, побоювання, що зброя може бути занадто перестарілою, не може мати місця. По Світовій війні „стара зброя" зникла з ринків і майже скрізь в ужитку є зброя коли не нових типів, то поліпшених і удосконалених.

З повищенаведеного завдання направчих закладів виникає обсяг їхньої праці при направі зброї. Допровадити зброю до стану здатнього до ужитку, то значить: 1) усунути браки, які повстають у наслідок довшого вживання зброї; 2) усунути ушкоджені складові частини, що роблять зброю нездатною до вживання і заступити їх новими („новими" в розумінню „добрими"); 3) виконати складові частини, потрібні до направи зброї; 4) направити і виконати речі помічні, приналежні до тої чи іншої зброї; 5) клясифікувати зброю під оглядом здатности до направи і дальшого вживання. Такі вимоги, щодо якости праці закладів направчих. Щодо кількости — то в цьому міродайними для цих закладів мають бути вимоги пев-

них відділів ґенерального штабу в часі спокою, а в часі війни— вимоги штабу дієвої армії.

Після окреслення завдання направчих закладів зупинімося на підвалинах їх орґанізації, щоби подати пізніш орґанізаційну схему.

Об'єктом праці направчих закладів є зброя. Зброя, яко така, є у своїй переважній більшості складними машинами, збудованими на підставі певних рисунків і обрахунків конструкційних. Прикладом, коли взяти французьку гавбицю 153 м.м., взірця 1917 р., то складається вона з таких механізмів: дуло, замок, санки, підпорник, поворотник, мірник спуску, колиска, механізм підняття, ложа з додатковими механізмами і приладдя націлювання. Кожний з наведених механізмів знову складається з кілька або, навіть, з кількадесяти частин. Гавбиця типу Шкоди, 100 м.м., взірець 1914/1919 р., складається з дула, замка, колиски, підпорника, поворотника, ложі верхньої та нижньої, механізму підняття, механізму керункового, осі з колесами і гамульцями, охоронного щита і приладів націлювання. Окремі механізми складаються: нижня ложа з 67 частин, механізм підняття з 43 частин, гамульці з 24 т. і. Кулемет німецький, взір. 1908 р., складається з кількох механізмів, які разом мають 218 частин.

Коротко кажучи, кожна гармата, чи кулемет, чи рушниця є складною машиною, так само як самохід, чи моторовий плуг, чи електричний двигун. Різниця лише у кінцевому уживанню, але це для нас зараз немає значення. Тому підвалини орґанізації направчих закладів зброї будуть такі самі, як і інших закладів, що працюють з машинами простими чи складними, виробляють їх нові чи направляють. Ці підвалини диктуються вимогами раціоналізації праці, ясно і виразно стосованій у всіх бюрах закладу, варстатах, гамазеях, у разподілі функцій орґанів керовництва і виконавчих орґанів, безпосередньо зв'язаних з працею, у будові і розміщенню фабричних будинків, урядженню майстерень в технічні засоби праці та і.

Тому, що ці засади розуміють у фаховій літературі і стосують у приватних закладах з доброю орґанізацією, можемо усталити кілька положень, від додержання, належного зрозуміння яких залежить належне з'орґанізування направчих закладов, а в дальшому — їх належне функціонування.

Ці засади такі: 1)ясне і докладне розуміння цілі кожної чинности; 2) докладне вивчення засобів і умов, котрі потрібно стосувати, щоби намічену ціль осягнути; 3) належне приготування засобів і створення умов, що провадять до осягнення цілі; 4) належне виконання всіх чинностей, і 5) належний контроль здобутків чи належний контроль продукції.

(Докінчення буде).

Воєнна хроніка.

АВСТРАЛІЯ. Армія моторизується і отримує танки; збільшується повітрова фльота.

АВСТРІЯ. Особовий склад армії має бути побільшений до 30.000.

АНҐЛІЯ. На полудневому побережжу відбулися в листопаді великі вправи повітрової фльоти при участі бальонів для обсервації. — Провадиться в пресі гостра кампанія за негайне побільшення повітр. фльоти (до 5000 літаків). Розроблюються пляни протиділання газовій атаці з повітря, беручи під увагу, що в одній державі мається квас, що розпорошується з літаків й отруе всі живі істоти.

БРАЗИЛІЯ. Інж. Filho винайшов проміння (т. зв. „зелені"), які спричиняли, на віддалості кількох метрів, вибухи набоїв (револьв. та рушн.), а також збірників з бензином, захищених стінками з цементу, шкла, заліза, алюмінія та шкіри.

ІТАЛІЯ. У 2-ій пол. вересня відбулися в П'ємонті, близ кордону Франції, великі маневри.

НІМЕЧЧИНА. Анґл. преса присвячує багато уваги таємному узброєнню Німеччини, де вдень і вночі численні фабрики вироблюють величезні кількості нового забійчого газу, а численні досвідчі інститути під маркою суто науковою працюють виключно на потреби війни, скеровуючи всю працю тяжкого промислу в цьому напрямі.

СП. Ш. П. А. Для оборони проти літаків армія отримала нові рефлєктори у 8 міл. свічок і з промінем діяльности до 180 клм. Рефлєктори вмонтовані на 4 кол. підставці, дякуючи чому їх можна перевозити навіть по трудному терену.

С. С. Р. Р. Літак „К.7", що був більший за „ДО-Х" і мав 128 місць для сидіння пасажирів, після вдалих 17 летів загинув 21.XI від вибуху. — Фр. м-р л-ва P. Cot подає про великий поступ літництва в С.С.Р.Р.—напр., що мається там кілька бомбовозів, які можуть перевозити від 3 до 4 тонн вибухового матеріялу на віддалення кілька тисяч клм.—В частини Одеської залоги роздані були мапи Забайкалл'я, Зеленого Клину та Манчжурії.

ФРАНЦІЯ. В Шампані у вересні відбулися великі маневри при участі всіх родів моторизованого війська. — Опрацьовано плян продовження франц. уфортиф. смуги на північ—вдовж бельґійського кордону.

ЯПОНІЯ. Будується база для літаків на остр. Сайтан (з гр. остр. Маріянських).—В листопаді відбулися в районі Фукуї великі маневри армії. Для замаскування протил. гармат уживалися сітки. — Випробовуються панцері з шкла особливого гатунку, якого не пробивають кулем. кулі.

Воєнно-морська хроніка.

АВСТРАЛІЯ. Обміняно в Анґлії 5 к.-мін.-ців устар. зразку на сучасні. Рівнож мають бути обміняні 2 панперники у 10.000 тонн. — Зміцнюється оборона побережжа, з'осібна порт Дарвін.

АНҐЛІЯ. Спущено на воду в Девенпорті у вересні крейсер „H. M. S. Leith". — В кінці жовтня відбулися великі маневри на Півн. морі. Стверджено велике значення співпраці літаків з фльотою. Переведені спроби кидання бомбовозами торпед.

АРҐЕНТИНА. Збудовані в Таранто в Італії підводні човни „Santa-Fe", „Salta" і „Santiago" (950 т.) прийшли до Буенос-Айресу.

БАЛТІЙСЬКЕ МОРЕ. Рух кораблів в портах за 1932 рік; Ґданск 5,476.052 т., Ґдиня 5.244.490 т., Копенгаген 5.136,388 т., Штетин 3.287.000 т. і Стокгольм 3.169.000 т.

БРАЗИЛІЯ. Ґрунтовний ремонт лін. корабля-дреднавта „Mines-Geraes" доходить до кінця.—Будується воєн.-учеб. корабель „Saldanka de Gama", (3000 т. 2—100 мм., 1—76 мм. протилітакова, 4—47 мм. + кулемети.)

ІТАЛІЯ. В Монфальконе спущено на воду підв. човен Naide“ (640 т.), в Фіуме „Rubine“ і з верфі Мідіано „Ametista“.—В Специї (база фльоти) переводяться інтензивні вправи кораблів при участі гідроплянів, що стаціонують в порті Ідроскальо.

ЛАТВІЯ. В Ріжському зал. знайдено підв. човен. Згідно з нім. відомостями це може бути „UC 57“, який загинув там разом з 3 старшинами і 23 морцями у листопаді 1917 р.

МЕКСИКА. Уряд постановив будувати 15 воєн. кораблів (в Іспанії) і 200 воєн. аероплянів.

НІМЕЧЧИНА. В кінці вересня відбулися маневри на Балт. морі.—Анґлійці здобули відомості про потаємну будову 3-х підв. човнів на верфі в Ґамбурзі.

ПОРТУҐАЛІЯ. Замовлено 4 посильні кораблі (по 2100 т.) в Анґлії і 2 підв. човни по 750 тонн у Вікерса. Третий підв. човен і 1 єск. міноносець мають будувати в Лісабоні. В Глязгові спущено на воду еск. міноносець „Vonga“—36 вуз. ходу, 4—130 мм., 8 мін. апаратів.

СП. Ш. ПІВН. АМЕРИКІ. До комісії Сенату внесено спис 135 воєн. кораблів (316,530 тонн), які мають бути збудовані і ввійти на дійсну службу до 1936 р. З них: 9 крейсерів (87.100 т.), 3 авіоматки (35.200 т.), 89 ескад. міноносців (133.500 т.) і 34 підв. човни (40.730 т.).—Спущено на воду підв. крейсер „Cuttlefich“ і 2 крейсери (по 10.000 т.)—„Tuscaloosa“ та „Minneapolis“. Адміраліція анґлійська має ніби відомості про існування морського договору між Сп. Ш. і С.С.Р.Р. — Мотор. човен „Miss America X“ осягнув швидкість 280 клм. на год.

С. С. Р. Р. Піднято і відведено до Кронштадту підв. човен „Товарищ“ (650 т.), що затонув з 50 чол. в 1931 р. у Фінсь. зал.—Будують і мають вибудовати коло 50 гідроплянів-міноносців з мін. апаратами Уайтхеда для Балт. фльоти.—Ескадра, в складі якої був крейсер „Червона Україна“, відвідала в жовтні Царгород і Неаполь.

СУЕЦЬКИЙ КАНАЛ. За 1932 р. пройшло 28.340.000 тонн кораблів—на 5,6% менш. ніж у 1931 році.

ФРАНЦІЯ. Будується 4 крейсери по 7.500 т.: „Marseillaise“, „Châteaurenault“, „Gloire“ et „Montcalm“.—В Бізерті продано на злом 4 еск. міноносці Чорноморської фльоти.

ЯПОНІЯ. Інтензивно продовжується побільшування воєнної фльоти. Будуються: в Куре крейсер „Mogami“ (8.500 т.) і того ж типу в Нагасаках „Mikuma“ і мінний загородитель „Matsushima“, в Сасебо 3 еск міноносці по 1400 т. „Natsuharu“, „Wahaba“ і „Nenohhi“ і 2 еск. міноносці по 590 т.: „Manazuru“ і „Chidoru“. — В кінці серпня в Іокогамі відбувся огляд 161 воєн. корабля (345,000 тонн) і 180 гідроплянів. — Зміцнені літничі сили Порт-Артура і остр. Формози.

Бібліоґрафія.

„Українсько-московська війна 1920 р.“. Частина перша. Оперативні документи штабу армії Української Народньої Республіки. Під редакцією ґенерала В. Сальського. Документи впорядкував ґенерал П. Шандрук.

Під цим наголовком вийшов нещодавно з друку том XV праць Українського Наукового Інституту в Варшаві. З почуттям правдивої сатисфакції можна привітати появлення цього солідного, як виглядом так і змістом, тому. Вже давно відчувалася потреба такої збірки документів, брак яких особливо утруднював працю над історією визвольної боротьби, бо автори мусіли користатися переважно з матеріялів, що збереглися в їх памяті. Отже зібрані документи значно полекшуватимуть опрацьовання кампанії 1920 р. і дадуть необхідний контроль в питаннях дат та місцевостей. Додані до документів 10 схем у спосіб наглядний представляють найбільш яскраві ситуації армії в ріжні моменти її ділань.

Але не тільки для праць воєнно-історичних потрібна ця збірка документів. Кожний старшина-українець, що дбає про свою військову освіту, повинен уважно її перечитати. Сухі, безпристрасні накази і звіти ніби оживають при читанні,

з поза слів і виразів виринають події, багаті змістом і значенням, які вказують етапи того крівавого шляху, який пройшла армія в своїх змаганнях за визволення.

Щира подяка і узнання належиться ґен. В. Сальському і ґен. П. Шандрукові за щасливу думку та за чималий труд при її реалізації.

„Kawalerja polska w pościgu za Budiennym". Gen. dyw. Juljusz Rómmel. Część II.

„Чи досвід польсько-большевицької війни є ще актуальний, а коли так, то чи ця актуальність буде довготривалою?"

Таке питання ставит автор у вступі до другої частини своїх спогадів [1]) і відповідає потверджуючо, основуючись на стані сучасного узброєння та технічних засобів, а насамперед — на властивостях театру евентуальних ділань. Тому праця представляє дуже цінний матеріял для тих, хто хотів би вчитися вживанню і тактиці кінноти на історичних прикладах. Знаходимо тут і участь кінноти в загальному бою, і переслідування на віддаль 300 клм., а нарешті цікаве і клясичне ділання кінноти — рейд. Чимало практичних вказівок щодо питання зв'язку в діланнях кінноти, а рівнож щодо питання орґанізації кінних з'єднань знайде читач цих спогадів. З'окрема слід звернути увагу на приклади проявлення ініціятиви в часі переслідування ворога, коли накази старшого начальника часто-густо були вже неактуальні в часі їх отримання і приходилося приймати рішення, незгідні з витичними наказів.

Є і деякі незначні недокладності, з'окрема щодо нумерації схем; напр. замість схеми ч. 19 слід користувати схемою ч. 20. Крім того на схемах не завжди докладно подаються місцевості. Напр., на схемі ч. 17 с. Ставок (властиво його руїни, бо само село було знищено цілковито ще в 1915 - 16 р. р. — через нього проходила лінія австрійських позицій) повинно знаходитись при шосе якраз над р. Путиловкою, а не на 7 — 8 клм. на захід, як це показано на схемі. На тій же схемі не вказано місця, де повинна знаходитись залізнична станція Олика (біла 4 клм. на схід від р. Путиловка), бо містечко Олика, вказане на схемі, знаходиться від залізниці досить далеко (біля 8—10 клм.), а тому читач не може з'орієнтуватись, де саме прорвалися большевицькі бронепотяги (ст. 93).

Поза подібними дрібними недобаченнями цілість праці становить дуже цікавий і цінний матеріял для кожного старшини-кіннотчика.

Ю. Н.

Флота Ґен.-Лейт. В. Н. Давидовичъ - Нащинскій. На клиперѣ „Крейсер". Воспоминанія стараго моряка. Част. I. 39 стор. Софія, 1933. Ціна 5 фр. фр. — № 25. Рос. Заруб. мор. б-ки.

Цікаві спомини, присвячені молоді і аматорам моря. Шкода лише, що книжка складається з окремих оповідань, що мало зв'язані одно з одним, від чого є повторювання.

Мичманъ А. Гевтерь. Въ морѣ корабли. Морскіе разсказы. Парижъ 1932. 160 стор. Ціна 18 фр. фр.

Талановито написані оповідання, що живо охоплюють морське життя як на воєнних, так і на торговельних кораблях, а також на березі по великих і малих портах цілого світу. Психольогічно, може, однобоко але яскраво написано оповідання про загибель рос. крейсера „Жемчуґ", затопленого у 1914 р. німец. крейсером „Емден".

Lieutenant de vaisseau Jahannes Spiess. Six ans de croisières en sous-marin. Edition Payot. 1929. Paris. 246 pages. Prix 18.00 frc. fr. Наклад 4-й.

Рідка і цікава книжка. 6 років бойового пливання на нім. підв. човнах під час Світової війни, спочатку „вахтенним" старшиною, а потім командіром підвод. човна. Лейт. фльоти Шпісу вдалося неушкодженим вийти з цілої черги небезпечних пригод. На нім. підв човні „U9" брав він участь в затопленні по черзі трьох англ. крейсерів „Hogue", „Cressy", і „Aboukir", а потім 22.IX 1915 р. в затопленні ще англ крейсера „Hawke". Цікаві оповідання про пливання його

[1]) Про першу частину див. „Табор" ч. 18.

на підв. човні „U9“, а пізніш на підв. човні „U19“ в Фінському та Рижському заливах. Автор кілька разів підкреслює надзвичайний досвід і знання російських моряків в мінних справах. Оповідає він про загибель нім. підв. крейсера „U52“, яким командував потім, і про своє врятування. Далі він знову на „U19“ і оповідає про розвиток і удосконалення підв. човнів з бігом часу. Наскільки погані умові життя і недостатні технічні засобі були на підв. човнах 1914-15 р.р. і як це змінилося і удосконалилося на підв. човнах-крейсерах 1917-18 р. р. Нарешті на підв. човні-крейсері „U135“, 1800 тон, автору довелось виступати вже проти своєї флоти, що повстала у 1919 році.—Книжка повчаюча для старшин, а для широкого загалу цікава тим, що зазнайомлює з маловідомою для більшости підводною війною.

ЖУРНАЛИ.

„L'Italia Marinara“, числа 8, 9, 10, 11, 12 — 1933, своїм змістом і фотоґрафіями показують, як державно-добре розуміють італьянці всю вагу і значення моря.

„Морской журналъ“. Praha IV. Loretanske nąm. 109. №№ 2, 3, 4/5, 6 і 7. В ч. 6 зазначено все, що мало ч. 18 „Табору“ по морській частині. Ч. 7 містить серед іншого оповідання лейт. фл. С. Шрамченка „Первый призъ“—про захоплення німец. крейсером „Emden“ в самому початку Світової війни в Цусимському проливі рос. пароплава Добровільної фльоти „Рязань“, перероблення його в помічний крейсер „Корморан“ і про дальше пливання останього. В тому ж числі згадано про статтю теж лейт.-фл. С. Шрамченка в ч. 6 „Літопису Червоної Калини“: „День Свята Української Держ. Фльоти“. Цим днем є „29 квітня“—свято як Укр. флоти, так і свято Укр. моря. В цей день 29.IV 1918 р. Чорноморська фьлота в цілому складі підняла Український прапор. Автор приводить між іншим кілька історичних дат для Укр. фльоти, але безперечно найповажнішою з них буде дата 29.IV.

„Morze“ №№ 4, 5, 6, 7. Warszawa. 1933. Ч. 7 цілим своїм змістом присвячено „Святу Польського Моря“.

„Mer et Colonies“ Avril — Juin 1933. В останньому числі в статті кап. I ранги E. Delage звернено увагу, базуючись на документ. даних, що, не дивлючись на всі конференції, будова нових воєнних кораблів по всіх краях світу іде міцним темпом.

Лейтенант фльоти С. Шрамченко.

Надіслані книжки та журнали:

Рідна мова. Науково-популярний місячник, присвячений вивченню української мови. Головний редактор-видавець Проф. Д-р Іван Огієнко. Рік 1. ч. 9, вересень 1933 р. Ціна 50 гр. ч. 10, жовтень 1933 р. ч. 11, листопад 1933 р. ч. 12, грудень 1933. Warszawa, ul. Stalowa 25, m. 10.

Промислово-торговельний вістник. Ілюстр. місячник, присвячений справам промислу, торговлі та торговельної реклями. Варшава, вул. Злота 46, пом. 6. Рік 1. Серпень 1933, ч. 2. Ціна 40 гр. Ч.ч. 3, 4 і 5.

Наш клич. Суспільно-політичний тижневик. Львів, Св. Яцка ч. 22. Тел. 96-36. Рік 1, ч.ч. 22, 23, 24, 28, 29, 31.

Дажбог. Література-Театр-Кіно. Місячник. Львів, Корняктів 1/II. ч. 7. Вересень 1933. 20 стор. Ціна 50 сот. Ч. 8, жовтень 1933 р. Ч. 9, листопад 1933.

Відродження. Ілюстр. орґан Укр. протиалькоґ. і протинікотинного руху. Львів, Домініканська 11. Телєф. 13-18. Рік VI. Ч. 8. Серпень 1933. Ціна 40 сот. Ч. 11, листопад 1933.

Наш приятель. Часопис для молоді та шкільних дітей. Видавець: Марійське Т-во Молоді у Львові, вул. Сикстуська 39,а. Поштова адреса—Львів, скр. пошт. 108. Рік XIII. Вересень 1933, ч. 2. Ціна прим. 20 сот. Ч. 3, жовтень 1933, ч. 4, листопад 1933, ч. 5, грудень 1933.

Рідне писання. Проф. Д-р Іван Огієнко. „Бібліотека рідної мови", ч. 2. Частина перша: Український правопис і основи літературної мови. Warszawa, ul. Stalowa 25, m. 10. Стор. 145. Ціна 1 зол.

В огні. Ілюстрований місячник для української молоді. Рік IV, ч. 1 (30). Вересень 1933. Ціна 30 сот. Львів, вул. Корняктів ч. 1/II.

Наш фронт. Місячник. Ч. 1. Вересень 1933. Рік 1. Львів, Св. Яцка 22. Ціна 10 сот. Стор 16, ч. 2, жовтень 1933.

Biuletyn Polsko-Ukraiński. Tygodnik ilustrowany. Cena 50 gr. Rok II. № 18, 3 września 1933 r., №№ 19, 20, Warszawa, ul. Miodowa 7, m 11. №№ 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 31, 32 10/XII 33 г. Warszawa, Leszczyńska 9 m. 71.

Рідна Школа. Ілюстр. часопис для всіх. Виходить двічі в місяць у Львові, вул. Словацького ч. 14, III п. Ціна окр. числа 60 сот. Рік II. Ч.ч. 15, 16, 18, 22.

Вісти з Українського Наукового Інституту в Берліні. Укр. видання. Річник 1. Ч. 4. 15 вересня 1933. Berlin. W.56. Französischestr. 28. Ч. 5, 15/X 1933, ч. 7, 5/XII 33 р.

Горцы Кавказа. Орган народной партии горцев Кавказа. № 43, сентябрь 1933, № 44, октябрь 1933. Адрес ад-ции журнала — 4, Villa Malakof, Paris (16) France.

Кіно. Львів, вул. Бляхарська 8. IV рік видання. Ч. 63—64 (17—18).

Життя Покуття. Тижневик. Рік 2, ч. 11. 12/XI 33 р. Коломия, вул. Собіського 51. Ціна 20 гр.

Д-р Микола Пушкар. **Наймолодша налятталізація шелестівок в українській мові.** Праці Українського Наукового Інституту. Том X. Серія фільольоґічна, книга 2. Варшава 1933. Стор. 96. Ціна 5 зол.

І. Івасюк. **Кредитова операція на Україні.** Праці Українського Наукового Інституту. Том XI. Серія економічна, книга 3. Варшава 1933. Стор. 119. Ціна 5 зол.

Іван Зелинський. **Карта українських говорів** з поясненнями. Праці Українського Наукового Інституту. Том XIV. Серія фільольоґічна, книга 3. Варшава, 1933. Стор. 20 + 1 карта. Ціна 2.50 зол.

Українсько-московська війна 1920 р. Частина перша. Оперативні документи Штабу Армії Української Народньої Республіки. Під редакцією Генерала В. Сальського документи впорядкував Ґенерал П. Шандрук. Праці Українського Наукового Інституту. Том XV. Серія історична, книга 2. Сторінок 401 + 10 схем. Ціна 15 зол.

Кубанський край. Орґан неперіодичний. 30 вересня 1933, ч. XII. Tchécoslovaquie. Praha. Žižkov, Jičinska 1617/III. M. Omelčenkova.

В. Ш. П. Читачам

побажання витривати тяжкі часи і дочекатися в наступаючому 1934 році здійснення своєї мрії — побачити Батьківщину вільною —

засилає

Редакція.

ВОЄННО-НАУКОВЕ ВИДАВНИЦТВО

„ДО ЗБРОЇ“

ЦІНА 1 зол. 50 гр. з пересилкою в Польщі.